مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٨

العمل الجماعي (الزَّبارة) في قرية روست بين عامي (١٩٩١ و٢٠٠٢)
دراسة تاريخية واجتماعية

الباحث الأول :م .م. چنور جعفر أحمد
جامعة سوران، كلية الآداب، قسم البحوث الاستراتيجية التاريخية والأثرية والثقافية
chnor.ahmad@soran.edu.iq
الباحث الثاني: م.م .شوان أحمد بابير
جامعة سوران، كلية الآداب، قسم البحوث الاستراتيجية التاريخية والأثرية والثقافية
Shwan.Bapir@soran.edu.iq
الباحث الثالث :بوار خالد عبد الله
باحث
Bwarkhalid0@gmail.com
اسم الباحث الرابع :كاژيان جبار عثمان
باحث
Kkazho5@gmail.com.com

الكلمات المفتاحية: الهروزي (زبارة)، قرية روست، المجتمع الريفي الكردي، إعادة بناء القرى، التاريخ الشفوي.

كيفية اقتباس البحث

أحمد , چنور جعفر , شوان أحمد بابير , بوار خالد عبد الله , كاژيان جبار عثمان , دراسة زبارا في قرية الصدا بين عامي ١٩٩١ و ٢٠٠٢ هي دراسة تاريخية واجتماعية.,مجلة مركز بابل للدراسات الانسانية، آب ٢٠٢٦, المجلد:١٦ ,العدد:٨ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نَسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

مسجلة في Registered
ROAD

مفهرسة في Indexed
IASJ

العمل الجماعي (الزِّبارة) في قرية روست بين عامي(١٩٩١ و٢٠٠٢) دراسة تاريخية واجتماعية

Communal Labour (Zbara) in the Village of Roost (1991–2002): A Historical and Sociological Study

Researcher 1: Chnor Jaafar Ahmad
Soran University, College of Arts, Department of Strategic Historical Archaeological, and Cultural Studies
chnor.ahmad@soran.edu.iq
Researcher 2: Shwan Ahmad Babir
Soran University, College of Arts, Department of Strategic Historical, Archaeological, and Cultural Studies
Shwan.Bapir@soran.edu.iq
Researcher 3: Bwar Khalid Abdullah
Independent Researcher Bwarkhalid0@gmail.com
Researcher 4: Kazhian Jabbar Othman
Independent Researcher Kkazho5@gmail.com

Keywords : Harawazi (Zbara), Roost village, Kurdish rural society, village reconstruction, oral history.

How To Cite This Article
Ahmad , Chnor Jafar , Shwan Ahmad Babir ,Bwar Khalid Abdullah , Kazhian Jabbar Othman ,The study of Zabara in the village of As-Sada between 1991 and 2002 is a historical and social study. ,Journal Of Babylon Center For Humanities Studies, August 2026,Volume:16, Issue 8.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Abstract
Harawazi, or "Zbara", which has the closest meaning to "voluntary collective labour", is one of the most important informal and traditional social institutions in Kurdish society. For a long period, it played a significant role in the development of the economic, agricultural, and social life of villages. This research examines the role of Harawazi and analyses its role in the village of Roost between 1991 and 2002. This

period marked a crucial phase when the traditional system of Harawazi significantly contributed to the reconstruction and socio-economic development of the village of Roost from 1991, especially after the Kurdish uprising. Since 1991, as the Kurdistan Region experienced a more peaceful and secure environment, many displaced families have gone back to their villages to rebuild homes, resume farming, and revive social life. In this context, Harawazi emerged as a fundamental mechanism for mobilising local human resources and strengthening social solidarity. The research aims to analyse the contribution of Harawazi to village reconstruction, agricultural development, and the preservation of Kurdish social values in Roost village. It also examines how this traditional institution strengthened social cohesion, trust, reciprocity, and collective responsibility among villagers during the period of post-conflict recovery. Methodologically, the researcher combines a qualitative historical approach and documentary analysis with oral history and semi-structured interviews conducted with elderly residents, inhabitants of Roost village, and individuals who actively participated in Harawazi activities during the period under study. The theoretical framework is based on the concepts of social capital developed by Pierre Bourdieu, James S. Coleman (1926–1995), and Robert D. Putnam. The findings demonstrate that Harawazi was not merely an economic practice, but also a cultural and social institution that played a decisive role in rebuilding houses, rehabilitating agricultural land, maintaining irrigation systems, strengthening collective capacity, and supporting poor and disadvantaged households. Harawazi reduced the costs of undertaking major projects, such as house construction, while simultaneously enhancing community resilience and preserving Kurdish traditions of solidarity and cooperation. It concludes that documenting this social tradition and preserving Harawazi as an element of Kurdish intangible cultural heritage is essential for understanding the historical development of rural communities and for informing contemporary rural development policy in the Kurdistan Region of Iraq.

الملخص

يُعدّ نظام "الهروزي"، أو "الزبارة" (وهو أقرب ما يكون إلى "العمل الجماعي التطوعي")، أحد أهم المؤسسات الاجتماعية غير الرسمية والتقليدية في المجتمع الكردي. ولزمن طويل، لعب هذا النظام دورًا محوريًا في تنمية الحياة الاقتصادية والزراعية والاجتماعية للقرى. تتناول هذه الدراسة دور نظام "الهروزي" وتحلله في قرية "روست" بين عامي ١٩٩١ و٢٠٠٢. وقد مثّلت هذه الفترة مرحلة حاسمة، حيث ساهم نظام "الهروزي" التقليدي بشكل كبير في إعادة إعمار قرية روست وتنميتها الاجتماعية والاقتصادية منذ عام ١٩٩١، لا سيما بعد الانتفاضة الكردية. ومنذ ذلك الحين، ومع استقرار الأوضاع في إقليم كردستان، عادت العديد من العائلات النازحة

إلى قراها لإعادة بناء منازلها واستئناف الزراعة وإحياء الحياة الاجتماعية. وفي هذا السياق، برز نظام "الهروزي" كآلية أساسية لتعبئة الموارد البشرية المحلية وتعزيز التضامن الاجتماعي. وتهدف هذه الدراسة إلى تحليل مساهمة نظام "الهروزي" في إعادة إعمار قرية روست، والتنمية الزراعية، والحفاظ على القيم الاجتماعية الكردية. تتناول هذه الدراسة أيضًا كيف عززت هذه المؤسسة التقليدية التماسك الاجتماعي والثقة والتبادل والمسؤولية الجماعية بين سكان قرية روست خلال فترة التعافي من النزاع. ومنهجيًا، يجمع الباحث بين منهج تاريخي نوعي وتحليل وثائقي، إلى جانب التاريخ الشفوي والمقابلات شبه المنظمة التي أُجريت مع كبار السن من سكان القرية، وسكان قرية روست، والأفراد الذين شاركوا بفعالية في أنشطة "الهروزي" خلال الفترة قيد الدراسة. ويستند الإطار النظري إلى مفاهيم رأس المال الاجتماعي التي وضعها بيير بورديو، وجيمس إس. كولمان (١٩٢٦-١٩٩٥)، وروبرت د. بوتنام. وتُظهر النتائج أن "الهروزي" لم تكن مجرد ممارسة اقتصادية، بل كانت أيضًا مؤسسة ثقافية واجتماعية لعبت دورًا حاسمًا في إعادة بناء المنازل، واستصلاح الأراضي الزراعية، وصيانة أنظمة الري، وتعزيز القدرات الجماعية، ودعم الأسر الفقيرة والمهمشة. وقد ساهمت "الهروزي" في خفض تكاليف تنفيذ المشاريع الكبرى، مثل بناء المنازل، مع تعزيز مرونة المجتمع والحفاظ على التقاليد الكردية في التضامن والتعاون المتبادل. يخلص البحث إلى أن توثيق هذا التراث الاجتماعي والحفاظ على ثقافة الهروزي كعنصر من عناصر التراث الثقافي غير المادي الكردي أمرٌ ضروري لفهم التطور التاريخي للمجتمعات الريفية، ولتوجيه سياسات التنمية الريفية المعاصرة في إقليم كردستان العراق.

کاری هەرەوەزی (زبارە) لە گوندی ڕوست لەنێوان (١٩٩١–٢٠٠٢)
توێژینەوەیەکی مێژوویی و کۆمەڵایەتییە

توێژەری یەکەم :مامۆستا .چنور جەعفەر ئەحمەد
زانکۆی سۆران، فاکەڵتی ئاداب، بەشی لێکۆڵینەوە ستراتیژییە مێژوویی و شوێنەوارە کلتورییەکان
٠٧٧٠١٢٠٩٨٠٠
chnor.ahmad@soran.ediu.iq
توێژەری دووەم :م.ی .شوان ئەحمەد باپیر
زانکۆی سۆران، فاکەڵتی ئاداب، بەشی لێکۆڵینەوە ستراتیژییە مێژوویی و شوێنەوارە کلتورییەکان
٠٧٥٠٧٤١٣٠٠٤
Shwan.Bapir@soran.edu.iq
توێژەری سێیەم :بوار خالید عبدالله
توێژەری سەربەخۆ Bwarkhalid0@gmail.com /٠٧٨٢١٥٥١٠١٦
توێژەری چوارەم :کاژیان جبار عوسمان
توێژەری سەربەخۆKkazho5@gmail.com / ٠٧٨١٩١٨٨٨٦١

پوختە

کاری هەرەوەزی یان (زبارە) یەکێکە لە گرنگترین دامەزراوە نافەرمییە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای کوردی، کە بۆ ماوەیەکی درێژ ڕۆڵێکی گرنگی لە پەرەپێدانی ژیانی ئابووری، کشتوکاڵی وکۆمەڵایەتی گوندەکاندا بینیوە. ئەم توێژینەوەیە بەدواداچوون بۆ ڕۆڵی هەرەوەزی (زبارە)

دەكات و ئامانجی شیكردنەوەی ڕۆڵی كاری هەرەوەزیە لە گوندی (ڕوست) لە نێوان ساڵانی ١٩٩١–٢٠٠٢. ئەو ماوەیە قۆناغێكی گرنگ بوو، كە سیستەمێكی نەریتی كاری بەكۆمەڵ خۆبەخشانە، ڕۆڵێكی گرنگی بینیوە لە ئاوەدانكردنەوە وگەشەپێدانی ئابووری كۆمەڵایەتی گوندی ڕوست لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ ودوابەدوای ڕاپەڕینی كورد، چونكە لە ساڵی ١٩٩١ بەدواوە بە دامەزراندنی ژینگەیەكی تارادەیەک هێمن وئاسایش دادەنرێت لە هەرێمی كوردستان، زۆرێک لە خێزانە ئاوارەبووەكان گەڕانەوە گوندەكانیان بۆ ئاوەدانكردنەوەی ماڵەكانیان، گەڕاندنەوەی بەرهەمی كشتوكاڵی، وزیندووكردنەوەی ژیانی كۆمەڵایەتی. لەم چوارچێوەیەدا (هەرەوەزی)، وەک میكانیزمێكی بنەڕەتی بۆ كۆكردنەوەی سەرچاوە مرۆییە ناوخۆییەكان و بەهێزكردنی هاودەنگی كۆمەڵایەتی سەریهەڵدا.

ئامانجی لێكۆڵینەوەكە شیكردنەوەی بەشداریی هەرەوەزیە لە ئاوەدانكردنەوەی گوندەكان، گەشەپێدانی كشتوكاڵ، و پاراستنی بەها كۆمەڵایەتییەكانی كورد لە گوندی ڕوست. هەروەها لێكۆڵینەوە لەوە دەكات كە چۆن ئەم دامەزراوە نەریتییە یەكگرتوویی كۆمەڵایەتی، متمانە،بەرامبەرایەتی وبەرپرسیارێتی بەكۆمەڵ لە نێوان گوندنشینەكاندا لە ماوەی چاكبوونەوەی دوای ململانێدا بەهێزتر كردووە.

لەڕووی میتۆدۆلۆژییەوە، توێژینەوەكە ڕێبازێكی مێژوویی چۆنایەتی و شیكاری بەڵگەنامەیی لەگەڵ مێژووی زارەكی و چاوپێكەوتنی نیمچە پێكهاتەیی تێكەڵ دەكات، كە لەگەڵ دانیشتوانی بەساڵاچوو، دانیشتوانی گوندی ڕوست و ئەو كەسانە ئەنجامدراون كە چالاكانە بەشدارییان لە چالاكییەكانی كاری هەرەوەزیدا كردووە لە ماوەی توێژینەوەكەدا.

چوارچێوەی تیۆری بە چەمكەكانی سەرمایەی كۆمەڵایەتی كە لەلایەن پیێر بۆردیۆ (Pierre Bourdieu)، جەیمس كۆڵمان (James S. Coleman,1926–1995) و ڕۆبەرت دی(Robert D. Putnam) ئەنجامەمان داوە لەم توێژینەوەیەدا.

ئەنجامەكان ئەوە دەردەخەن كە هەرەوەزی تەنیا پراكتیكێكی ئابووری نەبووە، بەڵكو دامەزراوەیەكی كولتووری و كۆمەڵایەتی بووە، كە ڕۆڵێكی یەكلاكەرەوەی هەبووە لە ئاوەدانكردنەوەی خانوو و نۆژەنكردنەوەی زەوییە كشتوكاڵییەكان و پاراستنی سیستەمی ئاودێری و دروستكردنی توانای گشتی و پشتیوانیكردنی ماڵە هەژار و كەمدەستەكان. چونكە هەرەوەزی تێچووی ئاوەدانكردنەوەی كارێكی بەرچاوی وەک دروستكردنەوەی خانوویەكی كەمكردۆتەوە و لە هەمان كاتدا خۆڕاگری كۆمەڵگا و پاراستنی نەریتی كوردی لە هاودەنگی و هاوكاری یەكتری زیاتر گەشەپێداوە.

توێژینەوەكە بەو ئەنجامە دەگات، كە بەڵگەنامەكردن ئەم نەریتەكۆمەڵایەتیە و پاراستنی هەرەوەزی، وەک توخمێک لە (میراتی كولتووری نامەعنەوی)، كورد بۆ تێگەیشتن لە گەشەسەندنی مێژوویی پێكهاتە گوندنشینەكان و بۆ ئاگاداركردنەوەی سیاسەتی هاوچەرخی گەشەپێدانی گوندنشین لە هەرێمی كوردستانی عێراقدا زۆر پێویستە.

كلیلی ووشەكان: هەرەوەزی (زبارە)، گوندی ڕوست، كۆمەڵگەی گوندنشینی كوردی، كاری بەكۆمەڵ، ئاوەدانكردنەوەی گوندەكان، مێژووی زارەكی.

پێشەكی

كۆمەڵگای كوردی، لە مێژووی ڕابردوویدا پشتی بە هاوكاری و هاوسەنگی نێوان تاكەكان بەستووە. یەكێک لە دیارترین شێوازەكانی ئەم هاوكارییە "هەرەوەزی" یان "زبارە"یە، كە تێیدا

خەڵک بەبێ وەرگرتنی کرێ یارمەتی یەکدی دەدەن. ئەم نەریتە تایبەتە لە گوندەکاندا، بە تایبەتی دوای قەیران وشەڕ، گرنگییەکی زۆر وەردەگرێت.

ئەم سیستەمە کلاسیکییە هاوکارییەکی هاوبەشە لە مێژوودا، یەکێکە لە پایە بنەڕەتییەکانی ژیانی گوندنشینی لە سەرانسەری هەرێمی کوردستان پێکهێناوە. زۆر پێش سەرهەڵدانی دامەزراوە حکومییە مۆدێرنەکان و بەرنامەی گەشەپێدانی فەرمی، گوندەکانی کوردستان پشتیان بە کاری دەستەجەمعی و تۆڕی خزمایەتی و پابەندبوونە بەرامبەرەکان بەستبوو بۆ دابینکردنی پێداویستییە کشتوکاڵی، ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان.

لە نێو ئەم دامودەزگا تەقلیدیانەدا، هەرەوەزی (زبارە) نوێنەرایەتی یەکێک لە گرنگترین میکانیزمەکانی دەکرد کە لە ڕێگەیەوە گوندنشینەکان خۆبەخشانە کاریان ئاڵوگۆڕ دەکرد بەبێ قەرەبووی دارایی. بەشداریکردن لەسەر بنەمای متمانە، هاودەنگی، بەرامبەرایەتی و بەرپرسیارێتی هاوبەش بوو، ئەمەش وایکرد هەرەوەزی تەنها چالاکیەکی ئابووری نەبێت، بەڵکو دامەزراوەیەکی کولتووری بێت، کە یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی بەهێزتر بکات.

ئابووری گوندنشینی کورد لە مێژوودا پشتی بە کشتوکاڵ، بەخێوکردنی ئاژەڵ و چالاکییەکانی کشتوکاڵی وەرزی بەستووە. ئەم چالاکییانە پێویستیان بە کاری چڕ هەبوو لە کاتی چاندن، دروێنەکردن، ئاودێری، دروستکردنی خانوو و پاراستنی دامەزراوە گشتیەکان. لەبەر ئەوەی زۆرجار تاکە ماڵەکان سەرچاوەی کار یان دارایی پێویستیان نەبوو، کاری بەکۆمەڵ بوو بە پێویست بۆ مانەوەیان لەگوند. بۆیە هەرەوەزی وەک دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی ڕەسەن پەرەیسەند کە گوندنشینەکان بتوانن بە شێوەیەکی کارا سەرچاوە مرۆییەکان کۆبکەنەوە و لە هەمان کاتدا پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بەهێز بکەن و بەها کولتوورییەکان بپارێزن.

گرنگی هەرەوەزی، لە دوای قۆناغەکانی ململانێ و ئاوارەبوون زیاتر دەرکەوت. لە ماوەی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا، لە ئەنجامی هەڵمەتە سەربازییەکانی حکوومەتی عێراق، بە تایبەتی هەڵمەتی ئەنفال (١٩٨٧-١٩٨٨) هەزاران گوندی کوردستان وێران بوون. زۆرێک لە کۆمەڵگا گوندنشینەکان بە زۆر ئاوارە بوون، بەرهەمی کشتوکاڵی دارما و پێکهاتە کۆمەڵایەتییە نەریتییەکان بە توندی پەککەوتن. دوابەدوای ڕاپەڕینی کورد لە ساڵی ١٩٩١ و دامەزراندنی ئیدارەیەکی تارادەیەک جێگیر لە هەرێمی کوردستان، بە هەزاران خێزانی ئاوارە وردە وردە گەڕانەوە بۆ گوندەکانیان بۆ ئاوەدانکردنەوەی ماڵەکانیان و دەستپێکردنەوەی چالاکییە کشتوکاڵییەکان.

(گوندی ڕوست) نموونەیەکی گرنگی ئەم گۆڕانکارییە مێژووییە نیشان دەدات. دوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ وگەڕانەوەی دانیشتووان بۆ گوندی ڕوست، دوای ئەوەی گوندەکە لە ساڵی ١٩٧٨ وێران کرابوو، هەرەوەزی (زبارە) بووە یەکێک لە گرنگترین بنەماکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری گوند. خەڵکی گوند بە شێوەیەکی بەکۆمەڵ لە کشتوکاڵ، چاندنی ڕەز وباخ، دروستکردنی خانوو، چاککردنەوەی ڕێگا و کانییەکان و گەشەپێدانی ژێرخانی گوند هاوکاری یەکتریان دەکرد. ئەم جۆرە هاوکارییە بێ مووچە وبە بنەمای هاوسۆزی و متمانەی کۆمەڵایەتی ئەنجام دەدرا. هەربۆیە دوای چەندین ساڵ لە وێرانبوون و ئاوارەبوون، خەڵکی گوندی ڕوست، بۆ ئاوەدانکردنەوەی خانوو، نۆژەنکردنەوەی زەوییە کشتوکاڵییەکان، چاککردنەوەی سیستەمی ئاودێری و ئاوەدانکردنەوەی ڕێگاوبان و ئیمکاناتی گشتی و زیندووکردنەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی ڕۆژانە، زۆر پشتیان بە هەرەوەزی بەستبوو. لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ و ٢٠٠٢، کاری خۆبەخشی بەکۆمەڵ بەشدارییەکی بەرچاوی کرد لە کەمکردنەوەی تێچووی ئاوەدانکردنەوە لە هەمان

کاتدا متمانە و هاوکاری و هاودەنگی لە نێوان گوندنشینەکاندا بەهێزتر کرد. لەم ماوەیەدا، هەرەوەزی هەم وەک ستراتیژییەکی ئابووری بۆ بوژانەوەی دوای ململانێ و هەم وەک میکانیزمێکی کۆمەڵایەتی بۆ گەڕاندنەوەی یەکگرتوویی کۆمەڵگا کاردەکات.

لە نێوان ساڵانی ١٩٩١–٢٠٠٢، بەهۆی ناکارایی دامەزراوەکانی دەوڵەت بۆ ئەنجامدانی پرۆژەکان و سنووردارابوونی بودجەی گشتی، زۆربەی پرۆژە گوندنشینەکان بە هەرەوەزی ئەنجام دران. خەڵکی گوند بە خۆبەخشی لە دروستکردن ونوێکردنەوەی ماڵەکان، پاککردنەوەی جۆگە و سەرچاوەکانی ئاو، دروستکردنی دیوار و ڕێگا و هەروەها لە وەرزی دروێنە و کۆکردنەوەی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان بەشدار دەبوون. ئەم شێوازە بووە هۆی کەمکردنەوەی خەرجی وخێراکردنی ئاوەدانکردنەوەی گوند.

هەرەوەزی لە (گوندی ڕوست) تەنها چالاکییەکی ئابووری نەبوو، بەڵکو دامەزرێنەری سەرمایەی کۆمەڵایەتی و پاراستنی نەریتە کۆمەڵایەتییەکانیش بوو. هاوکاریی نێوان خێزانەکان متمانە، یەکگرتوویی و هەست بە بەرپرسیارێتی هاوبەش بەرز دەکردەوە. هەربۆیە گوندی ڕوست، لە ناوچەی سۆران بە کاری هەرەوەزی (زبارە) ومیوانداری ناسراو بوو، ئەم نەریتە بەشێکی گرنگی ناسنامەی کۆمەڵایەتی گوندی پێکدەهێنا .

هەربۆیە هەرەوەزی سەرەڕای گرنگی مێژوویی خۆی، لە ناو ئەدەبیاتی ئەکادیمی کوردیدا، گرنگییەکی زانستی سنوورداری بەدەست هێناوە. لێکۆڵینەوەکانی ئێستا بە گشتی بە شێوەیەکی بەرفراوان باس لە کۆمەڵگەی گوندنشینی کوردی دەکەن، لە کاتێکدا کەم کەس بە تایبەتی لە ئەرکە کردەییەکانی کاری دەستەجەمعی لە چوارچێوەی تاک گوندەکاندا لە قۆناغی دوای ئاوەدانکردنەوەی ساڵی ١٩٩١دا دەکۆڵنەوە. دەرەنجام بەڵگەنامەکردنی ئەزموونی گوندی ڕوست یارمەتیدەرە بۆ پاراستنی توخمێکی گرنگی میراتی کولتووری نامەعنەوی کورد و تێڕوانینێکی بەنرخ بۆ مۆدێلە ڕەسەنەکانی گەشەپێدانی کۆمەڵگای کوردیمان نیشان دەدات.

کێشەی توێژینەوە

هەرچەندە هەرەوەزی لە دوای ساڵی ١٩٩١ ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لە ئاوەدانکردنەوەی گوندە کوردییەکان، بەڵام هێشتا بەڵگەنامە ئەکادیمییەکان سنووردارن، سەبارەت بە ڕێکخستن، ئەرک و کاریگەرییە کۆمەڵایەتییە درێژخایەنەکانی مێژووی نوسینەوەی کلتورە کۆمەڵایەتیەکانمان. زۆربەی ئەو زانیاریانەی کە لەبەردەستدان تەنها لە ڕێگەی مێژووی زارەکییەوە دەمێننەوە، کە لەلایەن گوندنشینانی بەساڵاچووەوە دەگوازرێنەوە، ئەمەش مەترسی ئەوە دروست دەکات کە زانیارییە مێژووییە بەنرخەکان لەگەڵ تێپەڕبوونی کاتدا نەمێنن. جگە لەوەش، گۆڕانی خێرای ئابووری-کۆمەڵایەتی لە دوای ساڵی ٢٠٠٢، لەوانەش شێوازەکانی کشتوکاڵ، کاری کرێ، کۆچی شارەکان، فراوانکردنی دامەزراوە حکومییەکان و گۆڕانی شێوازی ژیان، بەشداری کردووە لە دابەزینی وردە وردەی هەرەوەزی، بەبێ بەڵگەنامەیەکی سیستماتیک، هەربۆیە ڕەنگە نەوەکانی داهاتوو لایەنێکی گرنگی کولتووری گوندنشینی کوردی لەدەست بدەن. بۆیە ئەم لێکۆڵینەوەیە باس لە پێویستی بەڵگەنامەکردن و شیکردنەوە و لێکدانەوەی ڕۆڵی هەرەوەزی لە (گوندی ڕوست) لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ بۆ ٢٠٠٢ لە ڕوانگەی مێژوویی و کۆمەڵناسی و گەشەسەندنەوە دەکات.

پرسیاری توێژینەوە

پرسیاری سەرەکی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە: هەرەوەزی (زبارە) لە گوندی ڕۆست لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ تا ٢٠٠٢ چ ڕۆڵێکی هەبووە لە ئاوەدانکردنەوە وپاراستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان گوندی ڕوست؟ چۆن دانیشتوانی گوندی ڕوست بەهەرەوەزی بەشداریانکردووە لە بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی و بوژانەوەی ئابووری وبە چ شێوەیەک یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی نێوخۆییان بەهێزکردووە؟ چ هۆکارێک بووە هۆی دابەزینی وردە وردەی هەرەوەزی لە دوای ساڵی ٢٠٠٢؟ چۆن دەتوانرێت هەرەوەزی وەک بەشێک لە میراتی (کولتووری نامەعنەوی) کورد بپارێزرێت؟

میتۆدو ڕێبازی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە ڕێبازێکی مێژوویی چۆنایەتی تێدا بەکارهاتووە لەگەڵ ڕێبازی زارەکی بۆ لێکۆڵینەوە لە هەرەوەزی لە گوندی ڕوست. توێژینەوەکە تێگەیشتنێکی قووڵی هەیە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، ئەزموونە مێژووییەکان و پراکتیزە کولتوورییەکانی پەیوەست بە کاری بەکۆمەڵدا.

زانیارییە سەرەتاییەکان لە ڕێگەی چاوپێکەوتنی نیمچە پێکهاتەیی لەگەڵ بەساڵاچوانی گوند، جووتیاران، ژنان و ئەو کەسانەی کە ڕاستەوخۆ بەشدارییان لە هەرەوەزی کردووە لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ و ٢٠٠٢ کۆکراونەتەوە. هاوکات لەگەڵ وەرگرتنی زانیارییەکانی نێو داتای لاوەکیەکان لە کتێبی ئەکادیمی، وتارەکانی گۆڤار، تێزی زانکۆ، ڕاپۆرتی حکومی، کەرەستەی ئەرشیف، بڵاوکراوەکانی تایبەت بە کۆمەڵگای گوندنشینی کوردی، ئاوەدانکردنەوە و ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی وەرگیراون.

چوارچێوەی تیۆری، توێژینەوەکە لەلایەن تیۆری سەرمایەی کۆمەڵایەتییەوە بەپشت بەستن بە تێزەکانی هەریەکە لە پیێر بۆردیۆ Pierre Bourdieu (١٩٨٦)، جەیمس کۆڵمان James Coleman (١٩٨٨) و ڕۆبەرت دی.پوتنام Robert D. Putnam (١٩٩٣، ٢٠٠٠) پەرەی پێدراوە. چەمکەکانیان لە (متمانە، تۆڕ، بەرامبەرایەتی و هاوکاری مەدەنی)، چوارچێوەیەکی شیکاری بۆ تێگەیشتن لە هەرەوەزی وەک دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی شیکارییان بۆکراوە. هەروەها لەم توێژینەوەیەدا سودمان لە بیردۆزەکەی زانای ئەڵمانی بواری کۆمەڵناسی فێردیناند تۆنیس Ferdinand Tönnies وەرگرتووە لە کتێبەکەیدا کە ساڵی(١٨٨٧)دەریکردووە تێدا جەختی کردۆتەوە لەسەر هەردوو چەمکی (*Gemeinschaft and Gesellschaft*) بەواتایی (کۆمەڵگەی کۆمەڵایەتی، کۆمەڵگەی مۆدێرن)دێت و ئەم دوو چەمکە باس لەوە دەکات، کە چۆن کاریگەریان هەیە لەکۆمەڵگەدا و تایبەت لە کاری هەرەوەزیدا، کە *Gemeinschat*زیاتر جەخت لەسەر پەیوەندییە خوێنی و خزمایەتیەکان دەکات لەکاری هەرەوەزیدا و *Gemeinschaft*زیاتر جەخت لەسەر پەیوەندییە مۆدێرنەکانی وەک گرێبەست و بەرژەوەندی هاوبەش دەکاتەوە لە کۆمەڵگە، کە ئەم چەمکە ناچێتە چوارچێوەی خزمەتکردن بە کاری هەرەوەزی لە کۆمەڵگەدا. بەڵکو هەردوو چەمکە ئاگادارمان دەکات لەوەی چۆن گۆڕانی کۆمەڵگەی گوندنشینی کوردی لە هاوکارییە نەریتیە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەرەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە تاکەکەسیەکان هەنگاو دەنێت.

ئامانجەکانی توێژینەوە

لێرەدا دوو ئامانجمان هەیە کە ئامانجی یەکەممان بە ئامانجی گشتی ناودەبەین بۆ لێکۆڵینەوەیە لە ڕۆڵی هەرەوەزی لە ئاوەدانکردنەوە و گەشەپێدانی ئابووری کۆمەڵایەتی گوندی ڕوست، لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ بۆ ٢٠٠٢. ئامانجی دووەممان کە ئامانجێکی تایبەتە

بەمەبەستی ئەم چەند خاڵەیە، بۆ بەڵگەنامەکردنی گەشەسەندنی مێژوویی هەرەوەزی لە گوندی ڕوست، بۆ لێکۆڵینەوە لە بەشداریکردنی گوندی ڕوست، لە بەرهەمی کشتوکاڵی و بژێوی گوندنشینەکان، بۆ لێکۆڵینەوە لە ڕۆڵی ئاوەدانکردنەوەی خانوو و ژێرخانی گشتی، بۆ شیکردنەوەی کاریگەرییەکانی لەسەر هاوکاری کۆمەڵایەتی، متمانە و ناسنامەی بەکۆمەڵ، بۆ دەستنیشانکردنی ئەو هۆکارانەی بەرپرسن لە گۆڕانکاری و دابەزینی گیانی هاوکاری و هەرەوەزی لە گوندی ڕوست، چونکە لە نێوان ساڵانی ١٩٩١–٢٠٠٢ کاری هەرەوەزی لە چەند بوارێکی سەرەکی بەکارهاتووە لەوانە: بنیادنانەوەی خانوو، خزم و دراوسێکان بە شێوەی گروپ بۆ بنیادنانەوەی ماڵە وێرانبووەکان کۆدەبوونەوە، ئەو کارە بەبێ کرێ وبە پشتبەستن بە یەکتری ئەنجام دەدرا. هەروەها خستنەڕووی هەرەوەزی لە چاککردنەوەی دامەزراوە گشتییەکان، لەوانە: مزگەوت، قوتابخانە، ڕێگا، پرد و کەناڵەکانی ئاو بە هاوکاریی گشتی چاک کرانەوە. هەروەها یارمەتیدانی خێزانە هەژارەکان ئەو خێزانانەی توانای داراییان نەبوو، لەلایەن هاوگوندییەکانەوە یارمەتیان دەدرا لە کێڵان، بنیادنان و کۆکردنەوەی بەرهەم.

گرنگی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە خاوەنی گرنگییەکی ئەکادیمی و مێژوویی و کولتووری و پراکتیکییە. لە ڕووی ئەکادیمییەوە بەشدارە لە سنوورداربوونی ئەدەبیات سەبارەت بە دامەزراوە ڕەسەنەکانی هاوکاری گوندنشین لە کوردستان. توێژینەوەکە بە تیشک خستنە سەر گوندێکی دیاریکراو، بەڵگەی ئەزموونی ورد دەخاتەڕوو، کە تەواوکەری لێکۆڵینەوەی کۆمەڵناسی بەرفراوانترە لەسەر کۆمەڵگەی گوندنشینی کوردی.

لە ڕووی مێژووییەوە، توێژینەوەکە قۆناغێکی گرنگ لە بنیاتنانەوەی دوای ئازادی گەلی کورد تۆماردەکات، واتە دوای ڕاپەڕینی کورد لە ساڵی ١٩٩١ بەڵگە دەکات، بەمەش مێژووی زارەکی بایەخدار دەکات و لە مەترسی نەمانی دەیپارێزێت.

لە ڕووی فەرهەنگییەوە، توێژینەوەکە بەشدارە لە پاراستنی هەرەوەزی وەک توخمێک لە میراتی کولتووری نامەعنەوی کورد، کەڕەنگدانەوەی بەها تەقلیدییەکانی هاوکاری، بەخشندەیی و بەرپرسیارێتیی یەکترە.

لە کۆتاییدا، ڕەنگە لێکۆڵینەوەکە هاندەری لێکۆڵینەوەی بەراوردکاری زیاتربدات، سەبارەت بە سیستەمی کاری بەکۆمەڵ لە گوندەکانی دیکەی کوردستان و کۆمەڵگاکانی دراوسێدا.

پێکهاتەی توێژینەوەکە

توێژینەوەکە پێکهاتووە لە پوختە و سێ تەوەرەی سەرەکی و ئەنجام و ڕاسپاردەو فەرهەنگۆکەیەکی دۆڵی ڕوست و چەند وێنەیەکی مێژووی سەبارەت بە کاری هەرەوەزی لە گوندی ڕۆست دا. تەوەرەکان بەم جۆرە دابەشکراون: لە تەوەرەی یەکەمدا تیشک خراوەتەسەر خوێندنەوەیەکی مێژوویی و فەلسەفی بۆ چەمکی هەرەوەزی(زبارە) وشیکارییەکی ئەکادیمی کراوە لە ڕوانگەی تێزەکانی هەردووتیۆری (سەرمایەی کۆمەڵایەتی بۆ هەرەوەزی و کۆمەڵگەی گوندنشین) ی هەردوو فەیلەسوف (فێردیناندی تۆنی ئیمیل دورکهایم). لە تەوەرەی دووەمدا باس لە پاشخانێکی مێژووی و جوگرافی گوندی ڕوست کراوە، وە دەرخستنی پێگەی جوگرافی ڕوست لەکاری هەرەوەزی و بەروبومە کشتوکاڵی وپیشەییەکاندا جەختی لەسەرکراوە. لەتەوەرەی سێیەمدا باس لە ئامێرەبەکارهاتووەکانی وبەرهەمەکشتوکاڵیەکان کراوە لەگەڵ دەرخستنی ڕۆڵی ژنی کورد لە کاری هەرەوەزیدا شان بەشانی پیاوان هاوکارو پشتیوانی خێزانەکانیان بوون لە گوندی ڕۆست. وە لەم توێژینەوەدا لەزاری دانیشتوانی گوندی ڕوستەوە

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 8
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

ئەوە خراوەتە روو کە لاوک و حەیران چۆن هۆنراوەتەوە بۆ هەرەوەزی لەکاتی ئەنجامدانی ئەم نەریتە کلتوری و کۆمەڵایەتیەی گوندی رۆست دا.

تەوەرەی یەکەم: خوێندنەوەیەکی مێژووی و فەلسەفی بۆ چەمکی هەرەوەزی

پێداچوونەوەی ژێدەرانی پێشوو، بناغەیەکی تیۆرییە بۆ تێگەیشتن لە چەمکی هەرەوەزی (زبارە)، وەک دامەزراوەیەکی نەریتی کاری دەستەجەمعی لەناو کۆمەڵگەی گوندنشینی کوردیدا دابین دەکات. هەرچەندە هاوکاری یەکتری لە کۆمەڵناسی گوندنشین و ئەنترۆپۆلۆژی و توێژینەوەکانی گەشەپێداندا سەرنجی بەرچاوی بۆ خۆی ڕاکێشاوە، بەڵام ئەزموونی کورد لە لێکۆڵینەوەی ئەکادیمیدا بە بەراورد بەزانستە مێژووییەکانی دیکە (هەرەوەزی) بەکەمی لێکۆڵینەوەی لە بارەوەکراوە. توێژینەوەکانی ئێستا بە پلەی یەکەم باس لە ڕێکخستنی خێڵەکان و بەرهەمی کشتوکاڵی دەکات، لە کاتێکدا بەشێکی کەمی ئەم بەرهەمە کشتوکاڵییە تەرخان دەکات بۆ ڕۆڵی هەرەوەزی، کە لە مێژووی کۆمەڵگە گوندنشینەکانی کورددا هەرەوەزییە، کە ڕۆڵ دەگێرێت لەبەردەوامی ڕۆحیەتی کاری خۆبەخشی لەگوندە کوردییەکاندا.

سیستەمی کاری بەکۆمەڵ لە زۆرێک لە کۆمەڵگا نەریتییەکان لە سەرانسەری جیهاندا دەبینرێت. ئەم سیستەمانە لەو شوێنانەدا سەرهەڵدەدەن، کە داواکارییەکانی کار لە توانای تاکەکانی ماڵ زیاترە و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر بنەمای متمانە و بەرامبەرایەتی و هاوکاری درێژخایەن دەبن. لەبری ئەوەی پشت بە ئاڵوگۆڕی پارە ببەستن، ئەندامانی کۆمەڵگا گوندنشینەکان بە شێوەیەکی خۆبەخشانە بەشداری کار دەکەن بەو چاوەڕوانییەی، کە لە داهاتوودا هاوکارییەکان بەرامبەریان ئەنجام دەدرێتەوە. ئەم جۆرە ڕێکخستنانە تێچووی بەرهەمهێنان کەمدەکەنەوە، پەیوەندی نێوان کەسەکان بەهێز دەکەن و ناسنامەی بەکۆمەڵ بەهێز دەکەن.

لەناو گوندە کوردنشینەکاندا، هەرەوەزی یەکێک لە هەمیشەییترین شێوەکانی هاوکاریی بەکۆمەڵ پێکدەهێنێت. بە شێوەیەکی نەریتی لە وەرزی کشتوکاڵ و دروستکردنی خانوو و چاککردنەوەی ئاودێری و ڕێوڕەسمی ئایینی و هاوسەرگیری و پرسە و بارودۆخی نائاساییدا ئەنجامدراوە. لە دەرەوەی ئەرکە ئابوورییەکەی، هەرەوەزی ڕەنگدانەوەی بەها کولتوورییە ڕەگداکوتاوەکانی قووڵە لەوانە بەخشندەیی، میوانداری، بەرپرسیارێتی یەکتر و هاودەنگی کۆمەڵایەتی. ئەم تایبەتمەندیانە لە کاری گرێبەستی یان دامەزراندن بە مووچە جیای دەکەنەوە.

یەکەم: چەمکی هەرەوەزی (زبارە)

هەرەوەزی، کە لە هەندێک زاراوەی کوردیدا (بە زبارە) ناودەبرێت، دامەزراوەیەکی نەریتی کاری دەستەجەمعی خۆبەخشانەیە کە لە سەرانسەری زۆرێک لە پێکهاتە گوندنشینەکانی هەرێمی کوردستاندا پراکتیزە دەکرێت. ئەم زاراوەیە بەگشتی ئاماژەیە بۆ هاوکاری ڕێکخراوەی گوندنشینەکان کە بە شێوەیەکی کاتی یەکدەگرن بۆ ئەنجامدانی ئەرکە قورسەکان، بەبێ وەرگرتنی قەرەبووی دارایی ڕاستەوخۆ. بەڵکو بەشداریکردن بە بنەمای بەرامبەرایەتی ئەنجام دەدرێت. ئەو تاکانەی ئەمڕۆ بەشداری لە کارەکانیان دەکەن دەتوانن چاوەڕوانی هاوکاری لە ئەندامانی دیکەی ئەو کۆمەڵگایە بکەن کاتێک خۆیان پێویستیان بە پشتیوانی هەیە لە داهاتوودا. (Bourdieu,1986, p. 241).

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٨

کاری (هەرەوەزی یان زبارە) لە زۆر بواردا کراوە. زۆر سودی بە کۆمەڵگا گەیاندووە، بەتایبەتی گوندەکان هەرەوەزی بریتیە لە ئەنجامدانی کارێک لەنێوان دانیشتوانی هەر ناوچەیەک، لەناوچەی دۆڵی ڕوستیشەوە لەنێوان گوندەکانی ئەو سنورە هەرەوەزی کراوە کە زۆریش سودیان لێ وەرگرتووە. هەر کارێک بە هەرەوەزی کرابێت ئاسان کراوە، واتە کاری چەند رۆژێک کورت کراوەتەوە لە یەك ڕۆژدا واتە خەڵکەکە توانیویانە بەهۆی هاوکاری و هەماهەنگی لەگەڵ یەکتری لەماوەی ڕۆژێکدا کارەکەیان تەواو بکەن (حوسێن، هەولێر، ٢٠٢٣/٩/١٧).

لە زاراوەی مەملەکەتی دۆڵی ڕوستی باڵەکایەتی باسێکی تر هەبووە، کە پێیان دەگوت (زبارە)، بەڵام بەگشتی پێی دەگوترێ (هەرەوەز)، جگە لەمەش لای بەشێکی زۆری چیاییەکان یاخود دانیشتوی چیاییەکان پێ دەگوترێ (زبارە). هەرەوەز لەوەوە هاتووە واتە ڕاپەڕاندنی کار بە کۆمەڵ واتە وێکرابوون و پێکەوە بوون، بۆ ئەوەی بتوانن بە هەموویان هاوکاری یەکتری بن، چونکە ئەگەر هەرەوەز نەبوایە زۆربەی کارەکان بەنیوەچڵی جێ دەمان، چونکە لە دۆڵی ڕوست نێوانی هاوین و نێوانی پایزێکی سارد و سڕ کورت مەودایە، واتە ئەکرا بەزویی تێ پەڕێن. هەروەها چونکە گیانی هاوکاری هەبوو لەدۆڵی ڕوستی باڵەکایەتی کەس بێ کەس نەبوو، واتە ئەوکەسەی کە کرداری دەکرد هەموو کەسەکانی تریش کەسی ئەو بوون، بۆ هاوکاریکردنی یەکتری. لێرەدا بەگشتی هەرەوەزی واتە هاوکاریکردنی یەکتری بەکۆمەڵ، لەپێناو کەمکردنەوەی ئەرکی سەرشانیان(ئەحمەد، سۆران، ٢٠٢٣/٩/١٦).

هەرەوەزی کاریگەری بەسەر بەهێزکردنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەبووە، زبارە دەرئەنجامی هەوڵی بێ هودەی تاکە کەسە لەبەرامبەر سروشت و مەترسییەکانی دەوروبەریدا. گوندی ڕوست کۆمەڵێک کاری جیاوازی هەرەوەزی تێدا کراوە، کە لەسەر بنەمای دابونەریت و عورف، جێبەجێ کراوە، مرۆڤ زۆر زوو زانیویەتی هێز لە یەکێتیدایە، هاوکاری نێوان تاکەکان لەشێوەی گروپی بچووک (خێزان) بێت یان گروپی گەورە گوندییەکان یان تیرە، بەرەباب، هۆز و خێڵەکان، تا دەگاتە ئاستی گرووپی زۆر مەزن، ئەم کردە کۆمەڵایەتییە زیاتر لەو کۆمەڵگایانەدا وبوونی دەبێت، کە لۆکاڵین و دەستی پیشەسازی و تەکنەلۆژیا تێیاندا بڵاونەبۆتەوە، کۆمەڵگای لادێی بەتایبەت لادێی کوردستان دەچێتە چوارچێوەی ئەم کۆمەڵگایەوە، کە زۆر پێویستیان بە کاری هەرەوەز بووە. (خەلیل، ١٩٩٨: ل ١٥٨-١٥٩).

کۆمەڵناسەکان لە مێژە دەڵێن: کە ئاڵوگۆڕی کاربەرامبەری، نوێنەرایەتی یەکێک لە کۆنترین فۆرمەکانی ڕێکخستنی کەرتی ئابووری دەکات لە کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکاندا. پێش سەرهەڵدانی پیشەی مووچەخۆرییەکان و بازاڕەکانی کاری مۆدێرن، کۆمەڵگا گوندنشینەکان زۆر پشتیان بە هاوکاری نێوان خزم و دراوسێ و ئەندامانی هۆزەکان بەستبوو بۆ تەواوکردنی ئەو ئەرکانەی کە پێویستیان بە ژمارەیەکی زۆر لە کرێکاران هەبوو لە ماوەیەکی سنووردار‌دا. ئەم جۆرە هاوکارییە وایکرد ئەو ماڵانەی کە سەرچاوەی دارایی سنوورداریان هەبوو، بتوانن بەسەر کەمی کاردا زاڵ بن و لە هەمان کاتدا پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بەهێزتر بکەن (Coleman,1988,p.295).

لە کۆمەڵگای کوردیدا، هەرەوەزی لە ڕووی مێژووییەوە لە چوارچێوەی ژیانی گوندەکاندا پەرەی سەند، کە بە کشتوکاڵ و شوانکارییەوە خەریک بوون. خێزانە گوندنشینەکان لە چالاکییە کشتوکاڵییە وەرزییەکان وەکوو کێڵگە، چاندن، دروێنەکردن، وەرین، ئاودێری و گواستنەوەی بەرهەم زۆرجار داوای کرێکاری زیاتریان دەکرد لەوەی، کە یەک ماڵ دەتوانێت دابینی بکات. لە ئەنجامدا خەڵکی گوندەکان گروپی کاری بەکۆمەڵیان دروست دەکرد، کە

ئەندامەکانیان خۆبەخشانە بەپێی نۆرمە کۆمەڵایەتیە دامەزراوەییەکان کاریان ئاڵوگۆڕ دەکرد نەک گرێبەستی ئابووری (Putnam,1993, p.120) .

بەڵگە مێژووییەکان ئەوە دەردەخەن هەرەوەزی لە قۆناغەکانی ناسەقامگیری سیاسی و سەختی ئابووریدا ڕۆڵێکی گرنگی تایبەتی هەبووە. لە سەردەمی وێرانبوونی گوندە کوردنشینەکان لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو و قۆناغی ئاوەدانکردنەوەی دواتر لە دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١، کاری بەکۆمەڵ بۆ ئاوەدانکردنەوەی ماڵ و نۆژەنکردنەوەی بەرهەمی کشتوکاڵی و نۆژەنکردنەوەی ژێرخانی گشتی بووە پێویستی. ئەو خێزانانەی کە موڵک و سامان و سەرچاوە ئابوورییەکانیان لەدەستدابوو، زۆر پشتیان بە هاریکاری دراوسێ و خزمەکانیان بەستبوو بۆ بەشداریکردنی کار بەبێ پاداشتی ماددی دەستبەجێ. بە پێچەوانەی پرۆژەی گەشەپێدانی فەرمی کە لەلایەن دامەزراوە حکومییەکانەوە ئاراستە دەکران، هەرەوەزی لە ناو خودی کۆمەڵگاوە سەریهەڵدا. بڕیارەکان سەبارەت بە کاتی کارکردن، ڕێکخستن و دابەشکردنی کار بە گشتی لە ڕێگەی نوێنەرێکیانەوە کە بریتی بوو لە ڕیش سپیەک ڕێکدەخرا. ئەم پێکهاتە ڕێکخراوەییە نەرمە وەڵامدانەوەیەکی خێرای بەکۆمەڵ بوو بۆپڕکردنەوەی پێداویستییە بەپەلەکان لە هەمان کاتیشدا دەبووە بەهێزکردنی سەربەخۆیی ناوخۆیی لەنێو دانیشتوانی گونددا. سەرەڕای ئەوەش، هەرەوەزی لە ماوەی دەیەکانی ڕابردوودا گۆڕانکارییەکی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە. فراوانبوونی دامەزراندن بە مووچە، میکانیزەکردنی کشتوکاڵی، کۆچ لە گوندەکانەوە بۆ شارەکان، باشترکردنی گواستنەوە و گۆڕانی ئاواتەکانی ئابووری-کۆمەڵایەتی، وردە وردە پشتبەستنی بە کاری بەکۆمەڵی کەمکردۆتەوە. هەربۆیە گەنجەکان زیاتر پشت بە کرێکارانی مووچەخۆر دەبەستن، نەک ئاڵوگۆڕی کار بەرامبەر، ئەمەش بەشدارە لە دابەزینی ئەم دامەزراوە تەقلیدییە لە زۆرێک لە گوندەکاندا. سەرەڕای ئەم گۆڕانکاریانە، هەرەوەزی وەک توخمێکی گرنگی یادەوەری کولتووری کوردی دەمێنێتەوە و لە هەندێک لە پێکهاتەکاندا لە کاتی هەلومەرجی نائاساییدا بەردەوامە (Coleman,1988,p.258).

دووەم: هاوکاری یەکتر لە کۆمەڵگەی گوندنشینی کوردیدا

هاوکاری یەکتر لە مێژوودا یەکێکە لە تایبەتمەندییە دیارەکانی کۆمەڵگەی گوندنشینی کوردی پێکهێناوە. بۆ چەندین سەدە گوندەکان لە سەرانسەری هەرێمی کوردستان سیستەمی هاوکارییان پەرەپێدا، کە ماڵەکان بتوانن لە ژینگەی جوگرافی، ئابووری و سیاسیە چالاکەکاندا بژین. زەوییە شاخاوییەکان، ژێرخانی سنووردار، خولەکانی کشتوکاڵی وەرزی و ماوەی دووبارەبوونەوەی ململانێکان هاندەری پەرەپێدانی تۆڕی بەهێزی هاوکاری بەرامبەری یەکتربوون.

گوندە کوردییەکان بە شێوەیەکی نەریتی وەک یەکەیەکی کۆمەڵایەتی بەیەکەوە گرێدراو کاریدەکرد کە تیایدا خزمایەتی، گەڕەکایەتی و پەیوەندی خێڵەکی پابەندبوونی بەردەوامی نێوان ماڵەکانی دروستدەکرد. بەرهەمی کشتوکاڵی بە دەگمەن وەک چالاکییەکی تەواو تاکەکەسی سەیر دەکرا؛ لەبری ئەوە، زۆرێک لە ئەرکەکانی کشتوکاڵی پێویستیان بە هەوڵی هەماهەنگ هەبوو، کە خێزانە فراوانەکان و ماڵە دراوسێکانی تێدابوو. لە ئەنجامدا هاوکاری هەم بوو بە پێویستییەکی ئابووری و هەم بوو بە چاوەڕوانییەکی کولتووری.

هاوکاری یەکتر لە ڕێگەی چەندین پراکتیزە لە دەرەوەی هەرەوەزی ئەنجام دەدرا. خێزانەکان ئامرازی کشتوکاڵییان ئاڵوگۆڕ دەکرد، ئاژەڵدارییان هاوبەش دەکرد، شوێنی پەناگەی

کاتییان بۆ کەسوکاری ئاوارە دابین دەکرد، لە وەرزی دروێنەکردندا خۆراکیان دەدا و بەکۆمەڵ ئاهەنگی هاوسەرگیری و پرسە و ئاهەنگی ئایینیان ڕێکدەخست. ژنان زۆرجار لە ڕێگەی ئامادەکردنی خۆراک، بەرهەمهێنانی شیرەمەنی، کاری قوماش و هاوکاریکردنی ماڵە دراوسێکان بەشدارییان دەکرد، لەکاتێکدا گەنجان بەشێکی زۆری ئەو کارە جەستەییانەی کە پێویست بوو لە ماوەی کشتوکاڵی چڕدا دابین دەکرد (Bruinessen,1992, p.99) .

ئەم پراکتیزانە ڕەنگدانەوەی بەها کولتوورییە فراوانترەکان بوون، کە جەختیان لەسەر بەخشندەیی، میوانداری، شەرەف و بەرپرسیاریێتی کۆمەڵایەتی دەکردەوە. بەگشتی هاوکاری بەبێ چاوەڕوانی دەستبەجێی پارەدان پێشکەش دەکرا، هەرچەندە بەرامبەرایەتی وەک نۆرمێکی کۆمەڵایەتی بنەڕەتی مابووەوە. لەم ڕووەوە هاوکاری یەکتر متمانەی بەهێزتر کرد، یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی بەهێزتر کرد و نایەکسانی ئابووری لەناو کۆمەڵگا گوندنشینەکاندا کەمکردەوە. لە قۆناغەکانی قەیرانەکاندا، لەوانەش وشکەساڵی، ململانێ، ئاوارەبوون، یان لەکارکەوتنی بەرهەمەکان، زۆرجار ئەم تۆڕانە بوونە میکانیزمی سەرەکی کە خێزانە کەمدەستەکان لە ڕێگەیەوە بژێوی ژیانیان دەپاراست.

ئەزموونی گوندی ڕوست لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ بۆ ٢٠٠٢ خۆڕاگری ئەم نەریتانە دەخاتە ڕوو. دوای ساڵانێک لە وێرانکاری و ئاوارەبوون، گوندنشینەکان پشتیان بە هاوکاری یەکتر بەست بۆ ئاوەدانکردنەوەی خانووەکان، نۆژەنکردنەوەی زەوییە کشتوکاڵییەکان، نۆژەنکردنەوەی سیستەمی ئاودێری و بوژاندنەوەی دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکان. بۆیە هەرەوەزی نەک تەنیا وەڵامێکی پراکتیکی بوو بۆ سەختی دۆخە ماددییەکان، بەڵکو دووپاتکردنەوەی ناسنامەی بەکۆمەڵ و بەها کولتوورییە هاوبەشەکانیش بوو لە قۆناغێکی گرنگی بوژانەوەی دوای ململانێدا (Scott,1976, p.98)

سێیەم: تیۆرییەکانی کۆمەڵناسی گوندنشین

لێرەدا لەڕێگەی دوو تیۆرەوە هەوڵماندواە هەرەوەزی شیکاری بکەن کە ئەوانیش بریتین لە تیۆرەکانی(تیۆری سەرمایەی کۆمەڵایەتی، تیۆری کۆمەڵگەی گوندنشین) ئەم دوو تیۆرەمان شیکاریکردووە بەسەر کۆمەڵگە گوندنشینی کورد بۆ هەرەوەزی. چونکە کۆمەڵناسە گوندنشینەکان ئامانجیان تێگەیشتنە لە ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی، پێکهاتە ئابوورییەکان، بەها کولتوورییەکان و شێوازەکانی کارلێککردنە، کە تایبەتمەندی کۆمەڵگا گوندنشینەکانن. لە سەرەتای سەرهەڵدانی وەک دیسیپلینێکی ئەکادیمی لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، کۆمەڵناسی گوندنشینەکان هەوڵی داوە ڕوونی بکاتەوە کە کۆمەڵگە گوندنشینەکان چۆن کاردەکەن، چۆن خۆیان لەگەڵ گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی و ئابووریدا دەگونجێنن و چۆن دامەزراوە ناوخۆییەکان بەشداری لە گەشەپێدانی کۆمەڵگادا دەکەن. بە پێچەوانەی کۆمەڵناسی شارەکان کە زۆرجار جەخت لەسەر پیشەسازی، بیرۆکراسی و پێکهاتە ئاڵۆزەکانی ڕێکخراوەیی دەکاتەوە، کۆمەڵناسی گوندنشینەکان سەرنجی لەسەر کۆمەڵگە بچووکەکانە، کە زۆرجار پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر بنەمای خزمایەتی، دراوسێیەتی و متمانەی درێژخایەنی نێوان کەسەکانە.

کۆمەڵناسانی گوندنشینی، کلاسیک دەڵێن: کۆمەڵگە گوندنشینەکان خاوەنی تایبەتمەندی جیاوازن، کە جیایان دەکەن لە ژینگە شارییەکان. لەوانە پەیوەندییە خێزانییە بەهێزەکان، بەرپرسیارێتی بەکۆمەڵ، پەیوەندییە نزیکەکانی نێوان کەسەکان، پشتبەستن بە کشتوکاڵ و

هاوکارییەکی نافەرمی بەرفراوان. ئەم جۆرە تایبەتمەندیانە هەلومەرجی لەبار بۆ کردەوەی بەکۆمەڵ دروست دەکەن، ڕێگە بە کۆمەڵگاکان دەدەن کار ڕێکبخەن، سەرچاوەکان هاوبەش بکەن و بەکۆمەڵ وەڵامی ئاڵنگارییە ئابووری یان ژینگەییەکان بدەنەوە (Tönnies,1957, p.33).

یەکێک لە چەمکە ناوەندییەکانی ناو کۆمەڵناسی گوندنشینەکان بریتییە لە (کردەی بەکۆمەڵ)، کە ئاماژەیە بۆ هەوڵە هەماهەنگیەکان کە لەلایەن ئەندامانی کۆمەڵگەیەکەوە ئەنجام دەدرێن بۆ گەیشتن بە ئامانجە هاوبەشەکان. کردەوەی بەکۆمەڵ کاتێک گرنگ دەبێت لەو شوێنانەی، کە تاک ماڵەکان سەرچاوەی کار یان دارایی پێویستیان نییە بۆ تەواوکردنی ئەرکە داواکارییەکان بە شێوەیەکی سەربەخۆ. لە کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکان، هاوکاری لە کاتی چاندن، درونەکردن، ئاودێری و پاراستنی ژێرخانی ئابووریدا تێچووی بەرهەمهێنان کەمدەکاتەوە لە هەمان کاتدا هاودەنگی کۆمەڵگا بەهێز دەکات (Olson,1965, p.14) .

زانایانی گەشەپێدانی گوندەکان، جەخت لەوە دەکەنەوە، کە زۆرجار دامەزراوە نافەرمیەکان بە شێوەیەکی کاریگەرتر کاردەکەن لە چاو پێکهاتە فەرمییەکانی حکومەت لە ناوچە گوندنشینە دابڕاوەکاندا. دامەزراوە نافەرمیەکان- لەوانەش یاسای نەریتی، تۆڕەکانی خزمایەتی، ئاڵوگۆڕی کار بەرامبەر و سەرکردایەتی ناوخۆیی، میکانیزمەکان بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان، هەماهەنگی کار و دابەشکردنی سەرچاوەکان دابین دەکەن. هەربۆیە هەرەوەزی نوێنەرایەتی یەکێک لەو دامەزراوانە دەکات، کە نیشان دەدات کە چۆن فۆرمەکانی ڕێکخستنی نەریتی دەتوانن بەرهەمهێنانی ئابووری ئاسان بکەن و لە هەمان کاتدا یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی بەهێز بکەن. (Olson,1965, p.17).

چەمکێکی دیکەی گرنگ لە کۆمەڵناسی گوندنشینەکاندا،(خۆڕاگری کۆمەڵگایە)، کە بە توانای کۆمەڵگایەک بۆ بەرگەگرتنی قەیرانەکان و چاکبوونەوە لە تێکچوون و گونجاندن لەگەڵ گۆڕانی بارودۆخەکاندا پێناسە دەکرێت. دوای ململانێ، ئاوارەبوون، یان کارەساتی سروشتی، کۆمەڵگە خۆڕاگرەکان زۆرجار پشت بە تۆڕەکانی هاوکاریی هەبوو دەبەستن نەک تەنها هاوکاری دەرەکی. ئاوەدانکردنەوەی گوندی ڕوست، لە دوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ی کورد ئەم پرەنسیپە دەردەخات: کاری خۆبەخشی بەکۆمەڵ وای لە گوندنشینەکان کرد، کە ماڵەکانیان ئاوەدان بکەنەوە، زەوییە کشتوکاڵییەکان نۆژەن بکەنەوە، کەناڵەکانی ئاودێری چاک بکەنەوە، سەرەڕای کەمی سەرچاوەی دارایی، خزمەتگوزارییە گشتیەکان دابمەزرێننەوە (Putnam,1993, p.169) . بەڵام تیۆری مۆدێرنیزاسیۆن، پێشنیاری ئەوە دەکات کە فۆرمەکانی هاوکاری نەریتی مەیلیان بۆ دابەزین هەیە لەگەڵ زیاتر تێکەڵبوونی کۆمەڵگاکان لەگەڵ ئابوورییەکانی بازاڕدا. کاری مووچەیی، کشتوکاڵی میکانیزەکراو، باشترکردنی گواستنەوە، کۆچی شارەکان و فراوانبوونی دامەزراوە دەوڵەتییەکان وردە وردە جێگەی سیستەمی کارە بەرامبەرەکان دەگرێتەوە. دەرەنجام زۆرێک لە دامودەزگا تەقلیدییەکانی وەک هەرەوەزی لە ماوەی دەیەکانی ڕابردوودا گۆڕانکاری یان دابەزینیان لە سەرتاسەری هەرێمی کوردستاندا بەخۆوە بینیوە. سەرەڕای ئەوەش، کۆمەڵناسانی گوندنشینەکان زیاتر دەڵێن، کە ئەم دامەزراوە ڕەسەنانە بەردەوامن لە خاوەنداریێتی بەهای گەشەپێدانی بەرچاو، چونکە بەشداری ناوخۆیی بەهێز دەکەن، وەدەرنانی کۆمەڵایەتی کەم دەکەنەوە و ناسنامەی کولتووری دەپارێزن (Lerner,1958, p.45).

بۆ مەبەستی ئەم لێکۆڵینەوەیە، کۆمەڵناسی گوندنشین چوارچێوەیەکی شیکاری گونجاو دابین دەکات، چونکە دان بەوەدا دەنێت کەچالاکییە ئابوورییەکان ناتوانرێت لە پەیوەندییە

کۆمەڵایەتییەکان جیابکرێنەوە. بۆیە هەرەوەزی نەک تەنیا وەک ڕێکخستنێکی کرێکاری، بەڵکو وەک دامەزراوەیەکی چەسپاو لە چوارچێوەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی فراوانتری ژیانی گوندی کوردیدا شیدەکەنەوە.

١. تیۆری سەرمایەی کۆمەڵایەتی

چەمکی سەرمایەی کۆمەڵایەتی، بووەتە یەکێک لە کاریگەرترین ڕێبازە تیۆرییەکان بۆ ڕوونکردنەوەی هاوکاری و متمانە و کردەی بەکۆمەڵ لەناو کۆمەڵگاکاندا. هەرچەندە زانایان بەشێوازێکی جیاواز سەرمایەی کۆمەڵایەتی پێناسە دەکەن، بەڵام بە گشتی هاوڕان لەسەر ئەوەی کە پەیوەندییەکان، تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و نۆرمە هاوبەشەکان سەرچاوەی بەنرخ پێکدەهێنن، کە ئاسانکاری بۆ هاوکاری و باشترکردنی دەرئەنجامە بەکۆمەڵەکان دەکەن. لە چوارچێوەی کۆمەڵگای گوندنشینی کوردیدا (تیۆری سەرمایەی کۆمەڵایەتی)، چوارچێوەیەکی گرنگ پێشکەش دەکات بۆ تێگەیشتن لە هۆکاری سەرهەڵدانی هەرەوەزی و چۆنیەتی کارکردنی و بۆچی لە دوای ساڵی ١٩٩١ەوە بەشداری لە ئاوەدانکردنەوەی کۆمەڵگەی سەرکەوتوودا کردووە.

پییێر بۆردیۆ **Pierre Bourdieu** سەرمایەی کۆمەڵایەتی، وەک کۆی سەرچاوە ڕاستەقینەکان یان ئەگەرییەکان پێناسە دەکات، کە پەیوەستن بە تۆڕە بەردەوامەکانی پەیوەندییە دامەزراوەییەکان لەسەر بنەمای دانپێدانان و ناسینی یەکتر. بە گوتەی بۆردیۆ، سەرمایەی کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی بەشداریکردنی درێژخایەن لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا کەڵەکە دەبێت و دەستڕاگەیشتن بە سەرچاوەکان بۆ تاکەکان دابین دەکات، کە ئەگەرنا بەردەست نەدەبوون.(Bourdieu,1986, p. 244)

لەناو گوندە کوردنشینەکاندا، پەیوەندی خزمایەتی، پەیوەندی خێڵەکی، پەیوەندی گەڕەک و ناوبانگی بنەماڵە وەک فۆرمەکانی سەرمایەی کۆمەڵایەتی کاردەکەن. بەشداریکردن لە هەرەوەزی ئەم تۆڕانە بەهێز دەکات بە بەهێزکردنی پابەندبوونە بەرامبەرەکان لە نێوان گوندنشینەکاندا. ئەو کەسانەی، کە بەردەوام بەشداری کارەکانیان دەکەن، متمانە و شکۆمەندی کۆمەڵایەتی دروست دەکەن، ئەمەش ئەگەری ئەوە زیاد دەکات، کە هاوکاری بەردەست بێت کاتێک خۆیان پێویستیان بە پشتیوانی هەیە. بۆیە لە ڕوانگەی بۆردیۆوە، هەرەوەزی نوێنەرایەتی وەبەرهێنانێک دەکات لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، کە سوودی درێژخایەنی بەکۆمەڵ و تاکەکەسی دروست دەکات.(Bourdieu,1986, p. 249)

جەیمس کۆڵمان (James S. Coleman) لە ڕوانگەیەکی ئەرێنییەوە لە سەرمایەی کۆمەڵایەتی نزیک دەبێتەوە. کۆڵمان دەڵێت:''سەرمایەی کۆمەڵایەتی لە تایبەتمەندییەکانی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی پێکدێت، لەوانەش پابەندبوون، چاوەڕوانییەکان، متمانەپێکراوی و کەناڵەکانی زانیاری، کە ئاسانکاری دەکەن بۆ کردەوەی هەماهەنگ لە نێوان تاکەکاندا''
(Coleman, 1988, p.S 98).

کۆڵمان، جەخت لەوە دەکاتەوە، کە هاوکاری پەیوەستە بە متمانەی یەکترەوە. کاتێک ئەندامانی کۆمەڵگەیەک پێیان وایە کە ئەوانی دیکە ئەرکەکانیان جێبەجێ دەکەن، کردەوەی بەکۆمەڵ کاراتر دەبێت، چونکە تێچووی مامەڵەکردن کەم دەبێتەوە. ئەم ڕوانگە تیۆرییە لە نزیکەوە ڕەنگدانەوەی ئۆپەراسیۆنی هەرەوەزییە. گوندنشینەکان خۆبەخشانە بەشداری دەکەن،

چونکە پێشبینی دەکەن لە داهاتوودا هاوکارییەکان بەرامبەریان بکرێتەوە. گرێبەستی نووسراو پێویست نییە، چونکە نۆرمەکانی کۆمەڵایەتی و متمانەی یەکتر ڕەفتارەکان ڕێکدەخەن.
کۆڵمان، زیاتر دەڵێت: "کە سەرمایەی کۆمەڵایەتی بە تایبەتی گرنگە لەو کۆمەڵگایانەی کە بە پەیوەندییە جێگیرەکانی نێوان کەسەکان تایبەتمەندن" .(Coleman, 1988, p.S 99).
گوندە کوردنشینەکان لە مێژوودا ئەم تایبەتمەندیانەیان لە ڕێگەی نیشتەجێبوونی درێژخایەن و پێکهاتەی خێزانی فراوان و کارلێکی زۆر لە نێوان دراوسێکانەوە پیشانداوە. لە ئەنجامدا، هەرەوەزی وەک میکانیزمێکی زۆر کاریگەر بۆ ڕێکخستنی کار بەبێ دامەزراوەی فەرمی یان هاندانێکی دارایی کاردەکات.
ڕۆبێرت دی.پوتنام Robert D.Putnam زیاتر چەمکی سەرمایەی کۆمەڵایەتی پەرەپێدا بە جەختکردنەوە لەسەر بەشداریکردنی مەدەنی، کۆمەڵە خۆبەخشییەکان، متمانە و نۆرمەکانی بەرامبەرایەتی. بە گوتەی پوتنام، ئەو کۆمەڵگایانەی، کە خاوەنی ئاستێکی بەرزی سەرمایەی کۆمەڵایەتین، بە گشتی توانای چارەسەرکردنی کێشە بەکۆمەڵەکان، پێشخستنی بەشداریکردنی دیموکراسی و بەدەستهێنانی گەشەپێدانی بەردەوامیان زیاترە.
پوتنام، جیاوازی دەکات لە نێوان بەستنەوەی سەرمایەی کۆمەڵایەتی، کە پەیوەندییەکانی نێوان ئەندامانی گروپە تاڕادەیەک یەکسانەکان بەهێز دەکات و پردی سەرمایەی کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی تۆڕە فراوانەکانی هاوکارییەوە گروپە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە. لە چوارچێوەی گوندی ڕۆست دا، هەرەوەزی بە پلەی یەکەم ڕەنگدانەوەی بەستنەوەی سەرمایەی کۆمەڵایەتییە، چونکە هاوکاری لە نێوان خزم و دراوسێ و هاو گوندنشینەکاندا ڕێکخراوە کە ناسنامەی کۆمەڵایەتی و کولتووری هاوبەشیان هەیە. بەڵام کارلێککردن لەگەڵ گوندەکانی دراوسێ لە کاتی پڕۆژە کشتوکاڵییە گەورەکان یان ئاوەدانکردنەوەکاندا ڕەنگە فۆرمەکانی پردی سەرمایەی کۆمەڵایەتیش دروست بکات.
پوتنام، دەڵێت:"کەمبوونەوەی بەشداریکردن لە ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییە خۆبەخشەکاندا بەشدارە لە لاوازکردنی یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی"(Putnam,1993, p.164) ، ئەم تێبینییە لە نزیکەوە لەگەڵ پێشهاتەکانی ئەم دواییە لە زۆرێک لە گوندەکانی کوردستاندا دەگونجێت، کە شارنشینی، کۆچکردن، فراوانبوونی بازاڕ و زیادبوونی پشتبەستن بە کاری مووچەخۆر، بەشداریکردن لە سیستەمی کاری دەستەجەمعی تەقلیدی وەک هەرەوەزی کەمکردووەتەوە.

تیۆری (سەرمایەی کۆمەڵایەتی) پەیوەندی لەگەڵ هەرەوەزی

سێ دیدگاکەی سەرەوە، کە ئاماژەمان پێداون لە ڕوونکردنەوەی هەرەوەزیدا تەواوکەری یەکترن. بۆردیۆ تیشک دەخاتە سەر (بەهای تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان) وەک سەرچاوە، کۆڵمان ڕوونی دەکاتەوە کە چۆن (متمانە و پابەندبوونە بەرامبەرەکان) هاوکاری ئاسان دەکەن، پوتنامیش نیشان دەدات کە چۆن (بەشداریکردنی مەدەنی خۆڕاگری)، گەشەپێدانی کۆمەڵگا بەهێز دەکات.
تیۆری (سەرمایەی کۆمەڵایەتی) کە لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ و ٢٠٠٢دا بۆ گوندی ڕۆست بەکارهاتووە، پێشنیاری ئەوە دەکات کە ئاوەدانکردنەوە تەنها بەهۆی سەرچاوە مادییەکانەوە نەبووە، بەڵکو لەبەر ئەوەی گوندنشینەکان خاوەنی تۆڕێکی بەهێزی متمانە، بەرامبەرایەتی و

ناسنامەی هاوبەش بوون. ئەم فۆرمانەی سەرمایەی کۆمەڵایەتی توانیان کاری بەکۆمەڵ جێگەی سەرمایەی دارایی کەم بگرێتەوە لە قۆناغێکی گرنگی بوژانەوەی دوای ململانێدا.
لە ئەنجامدا، هەرەوەزی دەبێ هەم وەک دامەزراوەیەکی ئابووری و هەم وەک میکانیزمێکی کۆمەڵایەتی تێبگەین، کە پێکهاتە کوردییەکان لە ڕێگەیەوە سەرمایەی کۆمەڵایەتی لە نێوان نەوەکاندا کۆدەبنەوە و پارێزگارییان لێدەکەن و دەیانگوازنەوە. بۆیە بەردەوامی بەڵگەنامە سازییەکەی زۆر پێویستە بۆ تێگەیشتن لە ڕێبازە ڕەسەنەکان بۆ گەشەپێدانی گوندەکان و خۆڕاگری کۆمەڵگا لە هەرێمی کوردستان.

٢. تیۆری کۆمەڵگەی گوندنشین (فێردیناند تۆنی Ferdinand Tunnies،ئیمیل دورکهایم (Émile Durkheim)

تێگەیشتن لە هەرەوەزی (زبارە) نەک تەنها وەسفێکی مێژوویی کاری دەستەجەمعیە، بەڵکو لێکدانەوەی تیۆری دەوێت بۆ ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتیانەی کە ئەم جۆرە پراکتیزانە دەپارێزن. تیۆرییەکانی (کۆمەڵگەی گوندنشین) کە لەلایەن فێردیناند تۆنی و ئیمیل دورکهایمەوە پەرەیان پێدراوە، چوارچێوەیەکی شیکاری گرنگی بۆ ڕوونکردوینەتەوە لەوەی کە بۆچی هاوکاری، بەرامبەرایەتی و هاودەنگی کۆمەڵایەتی لە مێژوودا تایبەتمەندیەکی سەرەکی کۆمەڵگا گوندنشینەکان بوون.

هەرچەندە ئەم کۆمەڵناسە کلاسیکیانە لە چوارچێوەی ئەوروپای سەدەی نۆزدەهەمدا نووسیویانە، بەڵام چەمکەکانیان بۆ لێکدانەوەی ژیانی گوندنشینی نەریتی کوردی و دامەزراوەی هەرەوەزی، پەیوەندییەکی بەهێزیان هەیە کە لەم توێژینەوەیەمان بۆ شیکاری لە کۆمەڵگەی گوندنشین وزیاتر تێگەیشتنمان لە هەرەوەزی بەکارمان هێناوە.

فێردیناند تۆنی(Ferdinand Tunnies)، دوو وشەی بۆ ئەم تیۆری کۆمەڵگەی گوندنشینە بەکارهێناوە کە بەزمانی ئەڵمانی واتە: بەواتایی (پەیوەندی هاوبەش) بەکارهێناوە کە تێیدا جەخت لە پەیوەندییەکانی وەک خزمایەتی، هاوسێیەتی دەکاتەوە بۆ کاری هەرەوەزی، لەگەڵ ووشەی Gesellschaft بەزمانی ئەڵمانی کە بەواتای (کۆمەڵگەی مەدەنی) دێت تێدا جەخت لە پەیوەندییە فەرمی ویاسایی و گرێبەستە کەسیەکان دەکاتەوە، هەروەها ئەوەمان بۆ شی دەکاتەوە لە تیۆری کۆمەڵگە گوندنشین بۆ کاری هەرەوەزی چۆن سودی لێوەربگرین. جیاوازی لە نێوان دوو جۆری ئایدیاڵی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتیدا کردووە کە ئەوانیش هەردوو(پەیوەندی هاوبەش و کۆمەڵگەی مەدەنیە)یە، Gemeinschaftئاماژەیە بۆ ئەو کۆمەڵگایانەی کە پەیوەندییەکانیان لەسەر بنەمای خزمایەتی، دراوسێیەتی، نەریتی هاوبەش، وابەستەیی سۆزداری و پابەندبوونی درێژخایەنی یەکتر دامەزراوە. لە بەرامبەردا Gesellschaft، باس لە کۆمەڵگا مۆدێرنەکان دەکات، کە پەیوەندییەکان زیاتر بێ کەسایەتی و گرێبەستی و بیرۆکراتی و بە پلەی یەکەم لەسەر بنەمای بەرژەوەندییە ئابوورییەکانەوە پێکهێنراوە.

بە گوتەی تۆنیس (پەیوەندی هاوبەش) بە هاوکاری دەناسرێتەوە نەک بە کێبڕکێ. تاکەکان خۆیان وەک ئەندامی کۆیەکی بەکۆمەڵ هەست پێدەکەن و ڕەفتاری کۆمەڵایەتی بە شێوەیەکی بەرچاو بە داب و نەریتە هاوبەشەکان، بەها ئەخلاقییەکان و نۆرمەکانی نافەرمی ڕێکدەخرێن، نەک لەلایەن دامەزراوە یاساییە فەرمیەکانەوە. پەیوەندییە خێزانییەکان، ژیانی گوندەکان و کۆمەڵگە کشتوکاڵییە نەریتییەکان نموونەی کلاسیکی (پەیوەندی هاوبەش)ن . (Tönnies,1957, p.33)

ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی گوندە کوردنشینەکان لە ڕووی مێژووییەوە ڕەنگدانەوەی زۆرێک لەو تایبەتمەندیانەی پەیوەستن بە (پەیوەندی هاوبەش)وە. پێکهاتەی خێزانە فراوانەکان، پەیوەندییە خێڵەکییەکان، تۆڕەکانی گەڕەک و بەرهەمی کشتوکاڵی بەکۆمەڵ پەیوەندییەکی بەهێزی نێوان کەسی و پابەندبوونی بەرامبەریان لە نێوان گوندنشینەکاندا دروستکرد. هەروەوەزی لە چوارچێوەی ئەم ژینگە کۆمەڵایەتییەدا گەشەی کرد، چونکە هاوکاری هەم وەک پێویستییەکی کردەیی و هەم وەک بەرپرسیارێتییەکی ئەخلاقی سەیر دەکرا. بەشداریکردن لە کاری بەکۆمەڵدا متمانەی بەهێزتر دەکرد، ناسنامەی کۆمەڵایەتی بەهێزتر دەکرد و دڵنیای دەکردەوە، کە یارمەتییەکان لە ماوەکانی داهاتووی پێویستیدا بەردەست دەبن.

تۆنیس ئاماژە بەوەدەدا کە مۆدێرنیزاسیۆن وردە وردە (پەیوەندی هاوبەش) دەگۆڕێت بۆ کۆمەڵگەی مەدەنی. پیشەسازی، شارنشینی، فراوانبوونی بازاڕ و زیادبوونی جووڵە، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە تەقلیدییەکان لاواز دەکەن و لە شوێنی ئەوان پەیوەندییەکان لەسەر بنەمای ئاڵوگۆڕی گرێبەست و بەرژەوەندییە ئابوورییە تاکەکەسییەکان دەگۆڕن. ئەم دیدگایە یارمەتیدەرە بۆ ڕوونکردنەوەی دابەزینی وردە وردەی هەرەوەزی لە دوای ساڵی ٢٠٠٢. لەگەڵ فراوانبوونی کاری مووچەیی، زیادبوونی میکانیزەکردنی کشتوکاڵی و کۆچکردنی نەوە گەنجەکان بۆ ناوەندەکانی شار، کاری بەرامبەری خۆبەخشانە کەمتر بووەوە. ئەو ئەرکانەی پێشتر بەکۆمەڵ ئەنجام دەدران، زیاتر لە ڕێگەی دامەزراندنێکی مووچەخۆر یان خزمەتگوزارییە تایبەتمەندەکانەوە تەواو دەکران.

سەرەڕای ئەوەش توخمەکانی پەیوەندی هاوبەش، لە ناو زۆرێک لە گوندەکانی کوردستاندا بەردەوامن. لە کاتی حاڵەتە فریاگوزارییەکان، پرسە، ئاهەنگی هاوسەرگیری، بۆنە ئاینییەکان و پڕۆژەکانی ئاوەدانکردنەوەی کۆمەڵگادا، گوندنشینەکان زۆرجار فۆرمەکانی هاوکاری نەریتی زیندوو دەکەنەوە. بۆیە هەرەوەزی ئەوە نیشان دەدات، کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بە گرنگی دەمێننەوە، تەنانەت لە کاتێکدا کە پرۆسەی فراوانتری مۆدێرنیزاسیۆن کۆمەڵگەی گوندنشینەکان لە قاڵب دەدەنەوە.(Tönnies,1957, pp.64-66) .

ئیمیل دورکهایم (Émile Durkheim) لە ڕێگەی تیۆری (هاودەنگی کۆمەڵایەتییەوە)، یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی ڕوون دەکاتەوە، جیاوازی لە نێوان هاودەنگی میکانیکی و هاودەنگی ئۆرگانیکدا دروستکردووە.

هاوپشتی میکانیکی، تایبەتمەندی کۆمەڵگا نەریتییەکانە، کە تاکەکان پیشە و بیروباوەڕی ئایینی و بەها کولتوورییەکان و شێوازی ژیانی هاوشێوەیان هەیە. لەبەرئەوەی ئەندامانی کۆمەڵگا خاوەنی ئەزموونی بەراوردکارین و ڕۆڵی کۆمەڵایەتی هاوشێوە ئەنجام دەدەن، یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی هۆشیاری بەکۆمەڵ و نۆرمەکانی ئەخلاقی هاوبەشەوە دەپارێزرێت. بە پێچەوانەوە هاودەنگی ئۆرگانیک، لە کۆمەڵگا پیشەسازییە مۆدێرنەکاندا سەرهەڵدەدات، کە تایبەتمەندبوون و دابەشکردنی کار وابەستەیی زیاتر لە نێوان تاکەکاندا دروست دەکات. یەکگرتنی کۆمەڵایەتی نەک لە ڕێگەی لێکچوونەوە، بەڵکو لە ڕێگەی وابەستەیی کارایییەوە بە بەشدارییە تایبەتمەندەکانی ئەوانی دیکە دەپارێزرێت.(Durkheim, 1984, p.84).

هەرەوەزی، بە ڕوونی خەسڵەتەکانی هاودەنگی میکانیکی نیشان دەدات. لە ماوەی توێژینەوەکەدا، زۆربەی ماڵەکانی گوندی ڕوست پشتیان بە کشتوکاڵ و بەرهەمهێنانی ئاژەڵداری بەستبوو، نەریتی کولتووری هاوبەشیان هەبوو و بەشدارییان لە چالاکیە وەرزییە هاوشێوەکاندا دەکرد. بۆیە کاری بەکۆمەڵ لەلایەن ویژدانێکی بەکۆمەڵەوە پشتیوانی دەکرا کە

جەختی لەسەر هاوکاری و بەخشندەیی و ڕێزگرتنی یەکتر و بەرپرسیارێتی کۆمەڵایەتی دەکردەوە. تاکەکان بەشدارییان دەکرد، نەک تەنها لەبەر ئەوەی چاوەڕوانی هاوکاری داهاتوو بوون، بەڵکو لەبەر ئەوەی بەهاکانی کۆمەڵگا هاوکارییان وەک ڕەفتارێکی گونجاو لە ڕووی ئەخلاقییەوە سەیر دەکرد.

دورکهایم، زیاتر ئاماژە بەوەدەدا کە ڕێوڕەسمی هاوبەش و چالاکیە بەکۆمەڵەکان یەکگرتنی کۆمەڵایەتی بەهێز دەکەن. ئاهەنگی دروێنەکردن، ژمە کۆمەڵایەتییەکان کە لە کاتی کاری بەکۆمەڵدا ئامادە دەکرێن، ئاهەنگی هاوسەرگیری، ڕێوڕەسمی ئایینی و کۆبوونەوەی پرسە هەموویان وابەستەیی سۆزداری لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵگادا بەهێز دەکەن. بۆیە هەرەوەزی زیاتر لە دامەزراوەیەکی ئابووری بوو؛ هەروەها ڕێوڕەسمێکی کۆمەڵایەتی بوو، کە لە ڕێگەیەوە گوندنشینەکان بەها هاوبەشەکانیان بەرهەم دەهێنایەوە و ناسنامەی بەکۆمەڵیان لە نێوان نەوەکاندا بەهێزتر دەکرد. دورکهایم، هەروەها هۆشداریدا لەوەی کە گۆڕانکاری خێرای کۆمەڵایەتی دەتوانێت فۆرمەکانی تەقلیدی هاودەنگی لاواز بکات، ئەگەر دامەزراوە نوێیەکان نەتوانن بە شێوەیەکی کاریگەر جێگەیان بگرنەوە. (Durkheim,1984, pp.86-88).

بەکارهێنانی تیۆری (کۆمەڵگەی گوندنشین) بۆ هەرەوەزی

تیۆرییەکانی تۆنیس و دورکهایم، تەواوکەری یەکترن لە ڕوونکردنەوەی بەردەوامی و گرنگی هەرەوەزی لەناو کۆمەڵگەی گوندنشینی کورددا. تۆنیس، جەخت لەسەر گرنگی پەیوەندییە کەسییە نزیکەکان، تۆڕەکانی خزمایەتی و بەها کۆمەڵایەتییەکان دەکاتەوە لە بەردەوامبوونی هاوکاری خۆبەخشانە، لە کاتێکدا دورکهایم، تیشک دەخاتە سەر ڕۆڵی نۆرمەکانی هاوبەش و هاودەنگی بەکۆمەڵ لە پاراستنی یەکگرتوویی کۆمەڵایەتیدا.

ئەم دیدگا تیۆرییانە لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ و ٢٠٠٢دا بۆ گوندی ڕۆست بەکارهێنراون، ئەوە پیشان دەدەن، کە هەرەوەزی وەک دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی ڕەگ و ڕیشەی لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە، نەک پێکهاتەی ڕێکخراوەیی فەرمی کاردەکات. ئامادەیی خەڵکی گوندەکان بۆ بەشداریکردنی کار بەبێ پاداشتی دارایی دەستبەجێ، ڕەنگدانەوەی نەزمێکی کۆمەڵایەتی بوو کە لەسەر بنەمای متمانە و بەرامبەرایەتی و پابەندبوونی ئەخلاقی دامەزراوە. ئەم تایبەتمەندیانە وایکرد کۆمەڵگا بتوانێت سەرچاوە ناوخۆییەکان بە خێرایی کۆبکاتەوە لە ماوەی ئاوەدانکردنەوەدا دوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١.

لە هەمان کاتدا، دەتوانرێت لە دابەزینی وردە وردەی هەرەوەزی لە دوای ساڵی ٢٠٠٢ لە ڕێگەی گواستنەوە لە (پەیوەندی هاوبەش) بەرەو (کۆمەڵگەی مەدەنی) و لە هاودەنگی میکانیکی بەرەو فۆرمەکانی جیاوازتری ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی تێبگەین. شارنشینی، کاری کرێ، میکانیزەکردنی کشتوکاڵ و گۆڕانی ئاواتەکان ئەو بناغانەی گۆڕی، کە هاوکاریی نەریتی پشتیان پێبەستبوو. هەرچەندە هەرەوەزی کەمتر باو بووە، بەڵام ڕۆڵی مێژوویی توانای دامەزراوە ڕەسەنەکان بۆ پێشخستنی خۆڕاگری، یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی و گەشەپێدان بە سەرکردایەتی کۆمەڵگا نیشان دەدات.

تەوەرەی دووەم: پاشخانی مێژوویی و جوگرافیای گوندی ڕوست

تێگەیشتن لە گەشەسەندنی مێژوویی گوندی ڕوست، زۆر پێویستە بۆ شیکردنەوەی ڕۆڵی هەرەوەزی (زبارە) لە ئاوەدانکردنەوە و گەشەپێدانی گوندەکەدا لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ بۆ ٢٠٠٢. لەبەرئەوەی گوندنشینەکان سەربەخۆ لە ژینگە جوگرافی و دیمۆگرافی و ئابوورییەکانیان

گەشە ناکەن. بەڵکوو لە وەڵامی بارودۆخی ژینگەیی ناوخۆیی، شێوازی نیشتەجێبوون، بەرهەمی کشتوکاڵی و رووداوە مێژووییەکان پەرەدەسەنن. بۆیە ئەم بەشە تێڕوانینێکی گشتی مێژوویی لە گوندی ڕوست نیشان دەدات بە پشکنینی شوێنی جوگرافی و تایبەتمەندی دانیشتووان و ژیانی ئابووریان، پێش ئەوەی باس لە کاریگەرییەکانی ململانێ و ئاوەدانکردنەوە بکەین لەم تەوەرەیەدا.

گوندی ڕوست نوێنەرایەتی یەکێک لە پێکهاتە گوندنشینە تەقلیدییەکانی کورد دەکات، کە مێژووەکەی ڕەنگدانەوەی ئەزموونی مێژوویی فراوانتری گوندەکانی سەرتاسەری هەرێمی کوردستانە. وەک زۆرێک لە گوندەکانی ناوچەکە، گەشەسەندنەکەی لە ژێر کاریگەری جوگرافیای شاخاوی و بژێوی کشتوکاڵی و پەیوەندی خێڵەکی و بنەماڵەیی و قۆناغەکانی ناسەقامگیری سیاسی بووە. ئەم هۆکارانە بەکۆمەڵ سەرهەڵدانی هەرەوەزیان وەک میکانیزمێکی کردەیی مانەوەی بەکۆمەڵ و هاوکاری کۆمەڵایەتی لە قاڵب داوە.(Flora,2013, pp3-21)

یەکەم: ناوی ڕوست:

ڕوست وشەیەکە لە زمانی پەهلەویدا بەواتای گوند بەکارهاتووە. هەروەها وشەی روست لە ناوی سەرکردەی ئۆرارتی (ڕۆساوە) هاتووە، لە زمانی فارسیدا چەمکی ڕوستا بە واتای لادێ و گوند بەکاردێت، چەمکی ڕوستایی بەواتای گوند، یان دانیشتوی گوند یان خەڵکی گوند، بەکارهاتووە. هەژار موکریانی لە فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەدا، کاتێ باسی چەمکی گوند دەکات بەم شێوەیە دەڵێ: (گوند، دێ، ئاوایی، ڕوستا) بەم جۆرە وشەی ڕوست داتاشراوەی ڕوستا، ڕوستایی پەهلەوی و فارسییە. وشەی ڕوست یان ناوی گوندی ڕوست لە زمانی عەرەبیدا بە (ڕوست) دەخوێندرێتەوە، هەروەها ئەو زنجیرە چیایەی بەسەر گوندی ڕوستدا درێژ دەبێتەوە و لە خۆرهەڵاتی گوند لەگەڵ لوتکەی بەرزایی هەڵگورددا یەک دەگرێتەوە، پێی دەڵێن (حەسار ڕوست)، بەڵام لە زمانی عەرەبی بە حەسارە ڕوست دەڵێن(حصارۆست). لە ڕاستیدا ئەمە هەڵەیە، چونکە وشەی ڕۆست واتای گۆشت دەگەیەنێت، زۆرێک لە گوێبیستانی وشەی گوندی ڕوست بەهەمان شێوە بە هەڵە ناوی ڕوست بە (ڕۆست) بەکاردەهێنن. لە کاتێکیشدا ڕوست دەبێ بەنازناو، وەك: ڕوستایی یان ڕوستی کە لە دوای ناوی (کەسەکان) بەکاردێ، هەربۆیە لەڕاستیدا هەردوو ناوی ڕوستایی وڕوستی، بۆ گوندی ڕوست بەکارهاتوون. ئەمەش وەک پاشگری ناوێ بەمەبەستی خۆناساندن بەکارهاتووە. (ڕوستی، ٢٠٠٧، ل ٢٠).

دووەم: مێژووی ڕوست لەسەدەی بیستدا

سەرچاوەی زۆر لە بەردەستدا نییە لەم ڕووەوە، بەڵام دانیشتوانی گوند بەتایبەتی بەتەمەنەکان زۆر باس و خواسی سەرەتای سەدەی بیستیان لەبیر مابوو، بۆیە بەم شێوەیە گێڕاویانەتەوە: گوندی ڕوست لەسەردەمی عوسمانییەکان (پێش شەڕی جیهانی یەکەم- ١٩١٦) بۆ ماوەیەک بنکەی ناحییە بوو. بەڕێوەبەری ناحیەکەی ناوی (مەحموود بەگ)بووە خەڵکی شاری کەرکووک بووە، ئەم گوندە بنکەی چارەسەرکردنی کێشە و گرفتەکانی ناوچەکە بووە. بۆ ئەم مەبەستە قازی تایبەتی هەبووە. قازی ڕوست ناوی شێخ محمد بووە، ئەمەو لە سەردەمی عوسمانییەکان باج وسەرانەیەکی زۆریان لە دانیشتوان وەرگیراوە. زۆرجار باسی زۆرداری عوسمانیەکان لە گوندی ڕوست بە چیرۆک وحیکایەت دەگێڕنەوە. لە کاتی شەڕی جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨). گرانیەکی زۆر ناوچەکە دەگرێتەوە، بۆیە دانیشتوانی توشی پەشۆکاوی نارەحەتی زۆر دەبن و دانەوێڵە لەم ناوچەیە زۆر کەم دەبێت. بۆیە زۆرجار بە کاروان دەچنە ئێران بۆ هێنانی گەنم وجۆ. (ڕوستی، ٢٠٠٥، ژ٧، ل٢٠).

لە ڕووی هەڵکەوتەی جوگرافیاوە گوندی ڕوست سەر بە ناحیەی سمیلانە[1]، کە سەر بە قەزای(چۆمان)ە. چۆمان چوار ناحیەی هەیە (حاجی ئۆمەران، گەلاڵە، سمیلان، قەسرێ) ئەم سێ ناحیە و قەزای چۆمان و بەشێک لە ئیدارەی سنووری ڕواندز (دەرگەڵە و وەرتێ...)، بە ناوچەی باڵەکایەتی ناسراون (گوندی ڕوست دەکەوێتە بەشی باکووری خۆرئاوای ناوچەی باڵەکایەتی) [2]. هەندێ لە نووسەران لەوانەش عەباس عەزاوی دەڵێت: "ناوچەی هۆزی باڵەك لە ڕواندز تا سنووری ڕایەت درێژ دەبێتەوە، نیعمەت میر سادق، پێی وایە لە گوندی خەلکان [3] سنووری باڵەك دەست پێدەکات" (العزاوي، ١٩٤٧، ص١٣٩).

لەبەرانبەردا بۆچوونی دیکە هەیە پێیان وایە لە گوندی بەرسیرین دەست پێدەکات، کە بە نزیکەی (١٢) **کم** دەکەوێتە خۆرهەڵاتی شاری ڕواندوز لەسەر ڕێگای هاملتۆن، کە درێژ دەبێتەوە بۆ حاجی ئۆمەران. هەرچی سنووری ئیدارەی ناوچەی باڵەکە (قەزای چۆمان) لە پردی حافز دەستپێدەکات، بەشەکەی تری دەکەوێتە سەر کارگێڕی (ئیدارەی) ناحیەی ڕەواندوز لە قەزای سۆران. شوێنی ناوچەی باڵەک لەسەر نەخشەی ئیدارەی پارێزگای هەولێر، دەکەوێتە بەشی خۆرهەڵاتی باکووری نەخشەی هەولێر، ئەم ناوچەیە نزیکە (١٧٠) کم لە شاری هەولێرەوە دوورە، ڕێگای گوندی ڕوست لە گوندی بەرسیرین لەسەر ڕێگای هاملتۆن (سۆران-چۆمان) بەلای دەستە چەپ دەستپێدەکات لە ڕێگای هاملتۆن تا گوندی ڕوست (٢٥)کم دەبێت ڕێگاکە تا ناحیەی سمیلان ساڵی (٢٠٠٥) قیرتاوکرا، ئەو ڕێگایە لەساڵی (١٩٩٣) لەلایەن حکومەتی کوردستان دروستکراوە، بە دۆڵێکدا دەڕوات و درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە بناری چیای هەلگورد. ئەم دۆڵە بە دۆڵی ڕۆست ناسراوە کە زیاتر لە (٣٠) گوند لەخۆ دەگرێت، بەلام سەرجەم گوندەکانی ناحیەی سمیلان (٣٨) گوندە. لەپێش ڕاگواستن و دوای ئاوەدانکردنەوەش گوندی ڕوست گەورەترین گوندی ئەم دۆڵەیە (کۆمەڵە مامۆستایەکی زانکۆ ،١٩٩٨، ل٧٥).

گوندی ڕوست و هەڵکەوتە جوگرافییەکەی لە هەرێمی کوردستان وایکردوە، کە دیمەنێکی زۆر جوان نیشان بدات لە بوونی زۆرینەی گوندنشین بە زەوی کشتوکاڵی بەپیت و سەرچاوەی ئاوی وەرزی و زەوی شاخاوی تایبەتمەندە. ژینگەی فیزیکی لە مێژوودا کاریگەری لەسەر شێوازەکانی نیشتەجێبوون، بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی، گواستنەوە و ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی هەبووە.

شاخەکانی دەوروبەری پاراستنی سروشتەکەی دابین دەکەن، لە هەمان کاتدا دەستڕاگەیشتن بە بازاڕەکانی شار و خزمەتگوزارییە حکومییەکان سنووردار دەکەن. لە ڕووی مێژووییەوە، گواستنەوە پشت بە ڕێگا وەرزییەکان دەبەستێت کە گوندەکە بە شوێنە نیشتەجێبووەکانی دراوسێ و ناوەندەکانی قەزاکانەوە دەبەستێتەوە. لە وەرزی زستاندا، بارانبارینی بەخوڕ زۆرجار توانای دەستگەیشتن بە پێداویستیەگوندییەکە کەمدەکاتەوە، ئەمەش گرنگی پشتبەستن بە شیانی ناوخۆیی و هاوکاری لە نێوان گوندنشینەکاندا زیاد دەکات (Scott,1976,p.167).

زەوییە کشتوکاڵییەکانی دەوروبەری گوندی ڕوست، پێکدێت لە کێڵگەی کشتوکاڵی، باخچەی میوە، ناوچەی لەوەڕاندن و زەوییە کشتوکاڵییەکانی باران. بەپێی خاکەکە لەگەڵ

[1] لەساڵی (١٩٩٦) لە کابینەی سێیەم حکومەتی هەرێمی کوردستان سمیلان کرا بە ناحیە، بەلام پێش ڕاگواستن گوندی ڕوست سەر بەناحیەی گەلاڵە بووە.
[2] سەیری پاشکۆی ژمارە ١ بکە.
[3] ناوی گوندێکە بە (٤) کم دەکەوێتە خورهەلاتی شاری سۆران.

بارانبارینی وەرزی و کانییە سروشتییەکان، بە شێوەیەکی نەریتی پشتگیری لە چاندنی گەنم، جۆ، گەنمەشامی، سەوزە و درەختی میوە کردووە. هەروەها بەخێوکردنی ئاژەڵداری، لەوانەش مەڕ، بزن، ئاژەڵ و پەلەوەر، پێکهاتەیەکی گرنگی ئابووری گوندەکەی پێکهێناوە.

بارودۆخی ژینگە ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر ڕێکخستنی کاری کشتوکاڵی هەبووە. چاندن، ئاودێری، دروێنەکردن و پاراستنی ژێرخانی کشتوکاڵی پێویستی بە هەوڵی هەماهەنگی هەیە لە نێوان چەندین ماڵدا، بەتایبەتی لە وەرزەکانی کاری چڕدا. لە ئەنجامدا بارودۆخی جوگرافی بەشدارییەکی بەرچاوی هەبووە لە سەرهەڵدانی هەرەوەزی وەک وەڵامێکی کاریگەر بۆ کەمیی هێزی کار و داواکارییە وەرزییە کشتوکاڵییەکان. دابڕانی جوگرافیای گوندەکە زیاتر یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی ناوخۆیی بەهێزتر کردووە. لەبەر ئەوەی دەستڕاگەیشتن بە بازاڕە دەرەکییەکان و دامەزراوە حکومییەکان بۆ زۆربەی سەدەی بیستەم سنووردار بوو، خەڵکی گوندەکان بۆ چارەسەرکردنی کێشە ناوخۆییەکان زۆر پشتیان بە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانی خۆیان دەبەست. بۆیە کاری بەکۆمەڵ بوو بە گونجاندنێکی جەوهەری لەگەڵ بارودۆخی جوگرافی نەک تەنها نەریتێکی کولتووری(Ostrom,1990, pp. 88–90) .

دانیشتوانی گوندی ڕوست، لە ڕووی مێژووییەوە بە پلەی یەکەم لە خێزانە کوردەکان پێکهاتبوون، کە لە ڕێگەی خزمایەتی، هاوسەرگیری و پەیوەندیی گەرەکی لەمێژینەدا بەیەکەوە گرێدراون. لەڕووی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیەوە دانیشتوانی گوندی ڕوست، ئەگەرچی جولەکەی لێ ژیاوە، بەڵام پێش ڕاگواستن، تەنیا موسڵمانی تێدا بووە، واتە لەساڵی (١٩٤٨) بەدواوە تاوەکو (١٩٥٢) پێکهاتەی ئایینی ڕوست گۆڕاوە، ئەمەش بەهۆی کۆچکردنی جووەکانی ڕوست بووە بۆ ئیسرائیل..(Barth,1953, p.43)

لە کاتی ئێستادا دانیشتوانەکەی (٪١٠٠) کوردی موسڵمانن، لەڕووی هۆزایەتی و تیرەگەرەیەوە، دانیشتوانی ئەم گوندە سەر بەهۆزی باڵەکن، چونکە دەکەوێتە ناوچەی باڵەکایەتی، کە نزیکەی(١٣٠) گوند لەخۆدەگرێت. سەیری پاشکۆی ژمارە (٢) بکە. باڵەك، چەند تیرەک لەخۆدەگرێت: (مەلا شەرەفی، شێوەزووری، سەکری). جگە لەمانە چەندان بنەماڵە و ماڵ، هەیە سەر بە هیچ تیرەیەک نین، گوندی ڕوست بەشێکی دانیشتوانی سەر بە تیرەی مەلا شەرەفن، کە لەبەرەبابەکانی (میرانی، خدری، مەحموودی) پێک دێت. بەڵام چەند بەرەبابێکی تریش لەم گوندەدا دەژین، کە ئەمانەن: میرانی، مەحموودی، خدری، تۆماش، سێ مامەرە، ماڵەسەن، مەمەند، ئارونی (العزاوی، ١٩٤٧، ل١٣٩).

قەبارەی دانیشتووان بە تێپەڕبوونی کات لە ئەنجامی ناسەقامگیری سیاسی، ئاوارەبوون، بارودۆخی ئابووری و کۆچکردندا گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە. لە قۆناغەکانی ململانێدا زۆرێک لە خێزانەکان ناچار بوون بە شێوەیەکی کاتی گوندەکە بەجێبهێڵن. بە پێچەوانەوە، قۆناغەکانی سەقامگیری هاندەری گەڕانەوەی دانیشتوانی ئاوارە و وردە وردە بووژانەوەی ژیانی گوندەکان بوون. پێکهاتەی دیمۆگرافی گوندەکە بە دانیشتووانێکی تاڕادەیەک گەنج ناسراوە، کە منداڵان و گەنجانی پێگەیشتوو شانبەشانی نەوە کۆنەکان چالاکانە بەشدارییان لە بەرهەمهێنانی کشتوکاڵیدا کردووە. بەگشتی پیاوان کاری کشتوکاڵییان دەکرد کە لە ڕووی جەستەییەوە زۆر پێویست بوو، لە کاتێکدا ژنان ڕۆڵی پێویستیان لە بەڕێوەبردنی ماڵ، بەرهەمهێنانی خۆراک، چاودێریکردنی ئاژەڵ، پرۆسێسکردنی شیرەمەنی، بونیادنان وچالاکییەکانی کشتوکاڵی وەرزیدا هەبووە. McDowall,2004, p.33)

ئابووری گوندی ڕۆست، لە مێژوودا لەسەر بنەمای کشتوکاڵ و بەرهەمهێنانی ئاژەڵدار بووە. پێش مۆدێرنیزاسیۆن و زیادبوونی یەکگرتن لەگەڵ بازاڕەکانی ناوچەکە، زۆربەی ماڵەکان کشتوکاڵی بژێوی یان نیمچە بازرگانییان ئەنجام دەدا. گەنم و جۆ بەرهەمە سەرەکییەکانی دانەوێڵەیان پێکدەهێنا، لە کاتێکدا سەوزە، پەلەوەری، دار میوە و باخەکانی ترێ تەواوکەری بەکارهێنانی ماڵان بوون و داهاتێکی سنوورداری بازاڕیان بەدەستدەهێنا. بەرهەمی ئاژەڵداری نوێنەرایەتی پایەی دووەمی ئابووری گوندەکەبووە. مەڕ، بزن، گۆشت و شیر و بەرهەمی دیکەی پێویستیان بۆ بژێوی ماڵان دابین دەکرد .(Van Bruinessen,1992, p.89)

تەوەرەی سێیەم: ئامێرەبەکارهاتووەکان،و ڕۆڵی ژن لە هەرەوەزیدا

ئەم بەشە بەدواداچوون بۆ کارکردنی پراکتیکی هەرەوەزی (زبارە) لە گوندی روست دەکات لە ماوەی ساڵانی ١٩٩١-٢٠٠٢. ئەم بەشە تیشک دەخاتە سەر چۆنیەتی کارکردنی هەرەوەزی ئەو ئامێرانەی لەبوارە جۆراوجۆرەکانی کاری هەرەوەزی لە ژیانی ڕۆژانەی گوندەکاندا لە قۆناغی دوای ئاوەدانکردنەوەی ساڵی ١٩٩١دا بەکارهاتووە. گرنگییەکی تایبەت بە بەشداریکردنی ژن دەدرێت لە ئاوەدانکردنەوەی گوندو کاری هەرەوەزیدا.

قۆناغی ڕاستەوخۆی دوای ڕاپەڕینی کورد لە ساڵی ١٩٩١ بە سەختییەکی بەرچاوی ئابووری و سنوورداربوونی توانای دامەزراوەیی لە سەرتاسەری هەرێمی کوردستاندا دادەنرێت. زۆرێک لە کۆمەڵگا گوندنشینەکان ڕووبەڕووی کەمی سەرچاوەی دارایی و کەرەستەی بیناسازی و ئامێر و هێزی کارامە بوونەتەوە. لەم بارودۆخەدا، کاری بەکۆمەڵی خۆبەخشانە بوو بە یەکێک لە کاریگەرترین میکانیزمەکان کە لە ڕێگەیەوە گوندەکان سەرچاوە ناوخۆییەکانیان کۆدەکردەوە بۆ دابینکردنی پێداویستییە بەپەلەکانی ئاوەدانکردنەوە. لەبری ئەوەی تەنیا پشت بە هاوکاری حکومەت یان هێزی کاری مووچەخۆر ببەستن.

بۆیە پێویستە لە هەرەوەزی لەم ماوەیەدا زیاتر لە وەڵامێکی ئابووری بۆ کەمی ماددی تێبگەین. هەروەها نوێنەرایەتی دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی دەکرد کە لە ڕێگەیەوە متمانە و هاوکاری و ناسنامەی بەکۆمەڵ دوای چەندین ساڵ لە ململانێ و ئاوارەبوون دووپاتکرایەوە. ئامادەیی گوندنشینەکان بۆ بەشداریکردنی کار بەبێ قەرەبووکردنەوەی دارایی دەستبەجێ، ڕەنگدانەوەی نۆرمەکانی کولتووری ڕەگداکوتاوی قووڵ بوو سەبارەت بە هاوودەنگی، بەرپرسیارێتی دراوسێی و خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی.

یەکەم: ئامێرە بەکارهاتووەکان لە کاری هەرەوەزیدا

کاری هەرەوەزی لە دێرزەمانەوە لە گوندی ڕوست و گوندەکانی سەر بە ڕوست هەر هەبووە، کە یەکێك بووە لە کارە زۆر باشەکان، کە خەڵك هاوکاری یەکتریان کردووە، بۆ ئەم مەبەستەش ئەو ئامێر و ئامرازانەی، کە بەکاریان هێناون لە کارە جۆر بە جۆرەکاندا زۆر بوونە، نموونە لە کاری جوتکردندا (گاجۆت)یان بەکاردەهێنا بۆ کێڵانی زەویەکەیان کەرەستەی جوتکردن ئەمانە بوونە: (پیاوەک بۆ جۆتکردن -جۆتەگا- هەوجاڕ- مژانە-نیر-کۆپەران-بن مل-زەنگوڵە- سەرفرانکە- هێرتە- دارکراوە- بەنکراوە -دارجۆت- دەست بەند- گاسن- دەست جەوە- جەلحەی ئاوی جەلحە)جوتیارەکان ئاویان پێدەبرا دەبەستەوە، کۆپەرانیش دوو فرفرۆکی پێوەبوو نیریش دارخەزێنەی پێوە بوو، کە نیر و ئاموریان بە دوای گایەکان دەخست و گاسنیان لە نیرو ئامور دەبەست، ئەگەر گاسنەکە تیژنەبایە، فەلاحەکە دەچو و گاسنەکەی لای ئاسنگەر

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 8
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

دوو شاخ دەكردەوە بەم شێوەیە ئەم ئامرازانە بەكاردەهاتن بۆ جوتكردن (حەمید، ٢٠١١، ل١٣٩).

لە كاری گەنم دروێنەشدا ئەم شتانە بەكاردەهاتن: (داس، مەڵەغان)، كەمەڵەغان قۆناغی دوای داسە، هەروەها تەختەش بەكارهاتووە، كە ئەم تەختەیان لە پەنجەكانی خۆیان دەكرد تاوەكو زیاتر گەنم بدروێت، ئەمەو سەبارەت بە چڵووكردن تەنها داسیان بەكاردەهێنا و لە دروستكردنی خانووشدا بەهۆی ئەوەی كە خانوەكان لە قورِ دروست دەكران بۆیە بەردەكانیان سەرەتا دەشكاندن بەهۆی (كوتك، باریە)، پاشان ئەم بەردانەشیان لە رێگای (گوێدرێژ، هێستر، ئەسپ) دەیان كشایەوە بۆ خانووەكە (حاجی، سۆران، ٢٠٢٣/١٠/٢٥).

بۆ كاری جۆتكردن هەندێك كات بە (بێڵ و تەور) زەویەكەیان دەكێڵا، ئەمەو شتێكی تریش هەبوو پێی دەوترا (ئەسقەرە)، كە وەكو بێڵ وابوو، بەڵام تیژتر و قورِستر بوو سەنگی زیاتر بوو، كەبەم ئامێرەش دەیانكێڵا تاوەكو ئیستاش هەر ماوە. هەروەها كاری هەرەوەزی لە كاری كشتوكاڵیدا لە نموونەی داچاندنی تەماتە و كاتی كرداری (پشت ئاخكردن)یش هەبووە، واتە دوای تەماتە چاندن و گەورەبوونیان، پێویست بوو (١٥)سم قەدی تەماتە بخرێتە ژێر خاكەوە، بۆ ئەم مەبەستە ئامێرێكیان بەكاردەهێنا، كە لە بێڵ بچوكتر بوو پێیان دەگوت (پێمەرِە). هەروەها ئەو كارە بێجگە لە پشت ئاخكردن پێشیان دەگوت (سمكۆر). هەروەها دەستارِ لێكردن، كە ئەویش بە هەرەوەزی بووە، دەستارِ ئامێرێكی دێرینی كوردەواریە لە دوو بەردی گەورە كە لە نێوان (٢٥ كیلۆ یان ٣٠ كیلۆ) پێكدێت، كونێكی (١٠)سم لەناوەڕاستیدا هەیە، لەتەنیشت كونەكە، كونی دووەم هەیە، كە جێگەی دارتێكوتانە، ئەم دارە بۆ دەست تێگرتنە وەكو دەسكێك وایە، تاكو بتوانێ بەهۆی دارەكە بەردەكە بسورِێنێتەوە، بەشی دووەمی بەردەكە دەكەوێتە ژێر بەردی یەكەم، كەگەنم دەكرێتە نێوان هەردوو بەردەكە . بەردی سەرەوە بەهێزی یەک یان دوو كەس دەیسورِێنن (عبداللە، سۆران، ٢٠٢٣/١١/٢٩).

بەشیوەیەكی گشتی لەو تەوەرەیەدا ئەو شتانەی، كە پێی گەیشتوین بریتییە لەوەی هەرەوەزی بەچەندین شێوە ناوی دەبردرێت وەكو (كاری بەكۆمەڵ یان زبارە یان كۆمەكی و هاوكاری)، هەروەها گەیشتین بەوەی كە كاری هەرەوەزی هەر لەسەدەكانی كۆندا هەبووە و بۆ مێژوویەكی كۆن دەگەرِێتەوە، هەروەها جیا لەمانەش دەبینین كەوا بۆ كاری هەرەوەزی چەندین ئامێر و كەل و پەلی تایبەت بەكار هاتووە لە هەموو جۆرێكی كاری بەكۆمەڵدا.

دووەم: جۆرەكانی كاری هەرەوەزی

لیرەدا باسی جۆرەكانی كاری هەرەوەزیمان كردووە لەرِووی كشتوكاڵ، ئاژەڵداری، كۆمەڵایەتی و ئاوەدانكردنەوە، كەهەریەكەیان چەندین لقی لێبۆتەوە:

أ: لەرِووی كشتوكاڵی: كەرتی كشتوكاڵی لە گوندی روست یەكێكە لە سەرچاوەكانی بژێوی دانیشتوانەكەی، كە رووبەرێكی زۆری لە نزیكەی (١٠٠٠ یان ٢٠٠٠)، دۆنم زیاتر لە رووبەرەكەی بۆ كەرتی كشتوكاڵ گونجاوە و تەرخان كراوە بەتایبەت لە گوندەكانی (سمیلان، گرتك و روست)، كە لە رابردوودا پێش ساڵی ١٩٧٨ یان پێش راگواستنی گوندەكانی دۆڵی روست بەرێژەیەكی زۆر كشتوكاڵی لێدەكرا وەك: (گەنم، جۆ و دانەوێلەكانی تر)، بەڵام دوای راگواستن كشتوكاڵكردن گۆرانكاری بەسەرداهاتوە، چونكە فەرمانبەرێتی و كاری میری جێگەی گرتۆتەوە (عەبابەكر، سۆران، ٢٠٢٤/٢/٢٦).

گوندی ڕوست کە سنووری جوگرافیای توێژینەوەکەیە، کۆمەڵێک کاری جیاوازی هەرەوەزی (زبارە) ی، تێدا کراوە، کەلەسەر بنەمای داب و نەریت و عورفە، واتە خەڵکی ناوچەکە بەسۆزەوە و بەیەکەوە کارەکانیان جێبەجێدەکرد، کە ئەمە یەکێک بوو لە داب و نەریتەکانیان. جێبەجێکراوە بەتایبەتیش لەڕووی کشتوکاڵی لەوانەش:

١- **زبارە گەنم:** ئەم جۆرە کاری بەکۆمەڵە دوای ئەوەی، کە گەنمەکە زەرد دەبێت و کاتی دروێنەی دادێت کە لە وەرزی هاوین لە مانگی تەمووزدا دەکرێت تاوەکو مانگی نۆ وەرزی کۆکردنەوەی گەنمەکانە. لەوەرزی هاویندا دەکرێت، ئامێری گەنم دروێنە (دەراسە) ناگاتە ئەم ناوچەیە بەهۆی ئەوەی کە گوندی ڕوست ناوچەیەکی شاخاویە و ڕێگەی زەویە کشتوکاڵییەکان زۆر سەختن، بۆیە خاوەن دەغڵ و دانەکان دەبێت بەکاری دەست (داس) گەنمەکانیان دروێنە بکەن، ئەم جۆرەش بۆ ماوەی چەند ڕۆژێک تاکەکەس ماندوو دەکات، بۆیە پەنا بۆ کاری هەرەوەزی دەبات، لەم جۆرەی کاری بەکۆمەڵەدا، بۆ نموونە گەر بەیانی زبارەی فلان کەس بوایە، ئەوا کەسی خاوەن کارەکە لە شەودا خەڵکی ئاگادار دەکردەوە کەوا بەیانی زبارە گەنمیەتی بەم شێوەیە بۆبەیانی خەڵکەکە دەچوونە یارمەتی و بەکۆمەڵ کارەکەیان بەڕێ دەکرد، هەریەکە و داسێک لەگەڵ خۆی دەبرد، بەیانی زوو دەچوونە سەر گەنم دروون، بەڕێز لەبەر گەنم دادەنیشتن و دەستیان بە پشبێڕکێ دەکرد و دروێنەیان دەکرد.   سەیری پاشکۆی ژمارە (٣) بکە (وەسمان، سۆران، ١٤-١١-٢٠٢٣).

لەم جۆرەدا ئەو کەسەی پێش هەموو ئەوانی دیکە دەکەوێت ئەوا ئەو کەسە (پاڵەیە) یان پێیان دەگوت (سەرپاڵە) واتە سەرپەرشتی پرۆسەی دروێنەکە دەکات واتە بەشێوەیەکی ڕونتر بڵێین کامەیان لەهەموویان لەپێشتر بوایە دەبوایە ئەوگیانلەبەرێک لە جۆری (بزن) یاخود (گیسک) کە بۆ نانخواردنی ئێوارە لەلایەن خاوەن ماڵەکە دەکوژرایەوە لەوکاتەدا پێستی (گیسکەکە) بۆ ئەو کەسە دەبوو کە لە هەموویان شارەزاتر و لەپێشتر بوو. هەروەها ئەو کەسانەی، کە بەشدارن کارەکان لەنێو خۆیاندا دابەش دەکەن، هەندێکیان گەنمەکەی دەدورن، هەندێکیان (باغ بێنە)[٤]. دروست دەکەن، کە گەنمەکەی پێدەبەستن واتە یەکێک لە شارەزایان گەنمە دوراوەکان دەکات بە بەندەک، بۆ ئەوەی ئەوکاتەی، کاتێک وشکبوو هەڵگرتنەوەی ئاسان بێت. دوای کارکردن و ماندووبونی زۆر، پشوودان هەیە دوو سێ جار پشوو دەدەن، ئینجا چێشتەنگاوێک دەخۆن (نان و ماست یان نان و پەنیر و دۆ) بۆئەوەی کەمێک ماندووبوونەکەیان بڕەوێتەوە، دووبارە دەچنەوە سەر کارەکانیان تاکو نیوەڕۆ، لەنیوەڕۆدا ژنەکان چێشتێکی چاکیان بۆ ئامادە دەکردن کە (داندۆک)، بەناوبانگترینیان بوو، دواتر دەستیان دەکردەوە بە دروێنە گەنم تاوەکو عەسر، ئینجا جارێکی دیکە نان و چێشت دەخۆن (زۆرجار ئەمە جەمی گۆشت خواردن)بوو، لەو کاتانەی کە ناو بەناو پشویان دەدا داسەکانیان بەبەردێک کە پێی دەوترا (هەسان) داسەکانیان تێژدەکردەوە یخود (دەسویی) (وەسمان، سۆران، ١٤-١١-٢٠٢٣).

لەکاتی دروێنەدا جۆرەها گۆرانی دەگوترا، یەکێک لەو گۆرانیانە پێی دەگوترا بەستە یان بێریلە، ئەمەش گۆرانیەکەیە:

دەیدای دەی دەی دەی دەی دەی

---

[٤] هەندێک لە گەنمە درێژەکان بەیەکەوە گرێ دەدرێن بەشێوەیەکی هونەری و ئاسان، بۆ مەبەستی بەستنی گەنمە کۆکراوەکان بۆ ئەوەی ببن بە بەندەکە گەنم.

یار هەستا لەخەوێ، بزانە چیم دەوێ
دەیدای دەی دەی هەی هەی بێریلەم لە بەرۆکێ
کچێ وێمدەوە کلدانی لەگەڵ نەینۆکێ
دەی دەی دەی هەی هەی بێریلەم دوونە
شۆر دەرێ بەرێمکە هەر هی توومە
(عبداللە، سۆران، ١٥-١١-٢٠٢٣)
جۆرە گۆرانیەکی تر:
هەدرونە درونە درونە
دەسکی داسێم بەڕوونە
هەدارە بڕۆ هەدارە
داری سەرکەندو چۆمان
کەزی لەت ماری ئاویان.
جنگڵان دەکەن لەگۆمان

٢- زبارە چروو (چڵو): چروو، بریتیە لە پەلک و لقی داری مازوو یان بەڕوو لەکاتی پایزدا دەبڕدرا بە درێژایی یەک مەتر یان زیاتر، چروو، کە هەڵدەگیرا بۆ وەرزی زستان. لەکاتی بەفر و نەبونی خۆراک بۆ مەڕ و بزن بەکاردەهات، لەجیاتی کا و جۆ یان لەگەڵ برێکی کا و جۆ ئاژەڵەکان دەیانخوارد (ڕوستی، ٢٠٠٧، ل ١٦٢).

بۆ چروو بڕین کۆمەک و کاری هەرەوەزی پێڕەوی لێدەکرا، لەو کاتەی کە ڕۆژی چروو بڕین دەهات ئەوانەی خاوەنی مەڕ و ماڵات بوونە ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانانیان ئاگاداردەکردەوە، کە لە نێوان (٢٠) تا (٣٠) کەس دەبوون، کە فلانە ڕۆژە زبارە چروە، لەو ژمارەیەدا هەندێکیان دەچوونە سەر دارەکان و لقەکانیان دەبری، هەندێکی تریان لە خوارەوەی دارەکان دەیانکرە (مەرۆک) واتە کۆیان دەکردەوە هەندێکیان دەیان کێشایەوە و ئەیان نژنی[5]، یەکێکیشیان کە شارەزایی هەبوو لە دانانی چرووەکان لەسەر یەکتری دەچووە سەر دارە دوو لقەکە بۆئەوەی چروەکانی بۆ بەرزبکەنەوە و ئەوە و بیخاتە سەر دارە گەورەکە، ئەوەش بەهۆی دارێک کە پێیان دەگوت (کنۆرە) کە سەرێکی دوو لقی هەبوو، ئەم دارەیان یان ئەم کنۆرەیان لە (مەرۆکە چڵوەکەیان) دەخست و کۆمەڵ کۆمەڵ بۆ سەر دارەکەیان بەرز دەکردەوە، وەستای سەر دار لێی وەردەگرتن لەسەر یەکی ڕێکدەخستن وا بەرز دەبووەوە و شێوەیەکی قوچەکی وەردەگرت، کە لە بەیانی تاوەکو دەمی ئێوارە ئەم جۆرە کارەیان بە کۆمەکی دەکرد، "عومەر حمد"، بەشداربوویەکی ئەم کارە هەرەوەزییە بوو دەڵێت: "من خۆم وەستای سەر دارەکە بومە و چڵوەکانم لێ وەردەگرتن و ڕێکم دەخستن". (حمد، سۆران، ١٥-١١-٢٠٢٣).

٣- زبارە دار (گزرە): بەمەبەستی کۆکردنەوەی داری وشک یان بڕینی داری تەڕ بۆ سوتاندن (سۆپا یان چێشت لێنان)، لەوەرزی پاییز ڕوویان دەکردە ئەو شوێنەی داری سروشتی زۆر لێیە، کە لە گوندی ڕوست شوێنێکی هەبوو پێیان دەگوت (گۆمەلێڕ)[6]، هەر یەک لە ماڵەکان ژمارەیەکی زۆر داری دەوێت، چونکە سۆپا بەدار ئیشی دەکرد و زستانی بەفراوی پێ گەرم

[5] واتە ئەو کەسەی کەلەسەر دارەکە بوو ئەوکاتەی چروەکەیان پێ دەدایەوە ئەویش لەژێر پێیەکانی دادەنا وئەیکرد بە دێ.
[6] شوێنێکی قوڵ بوو، کە دارێکی زۆری لێبوو کەدەکەوێتە پشتی گوندی گەزنێ لەدۆڵی ڕوست نزیك چیای گۆشینە کە خەڵکی گوند دەچوون داریان دەبڕی لەم شوێنە.

دەکرایەوە، لەدۆڵی ڕوست لەکۆندا خەڵک نەدەچوو ماڵ بە ماڵ بڵێت بەیانی زبارە گزرەم هەیە، بەڵکو خاوەن کارەکە لەڕۆژی هەینی لە مزگەوتدا ڕای دەگەیاند دەیگوت "فڵانە ڕۆژ زبارە گزرەم هەیە،'' بەم شێوەیە ژمارەیەک لە دانیشتوان کە (٧) کەس یان زیاتر دەبوون، ئامرازی وەک(بیور و داس) یان لەگەڵ خۆیان دەبرد و دەچوون بۆ یارمەتی خاوەن کارەکە، دارەکانیان دەبری و کۆیان دەکردەوە لەسەر یەک دایان دەنا تاوەکو وشک دەبوون، ئینجا دووبارە بەزبارە بە ئاژەڵی وەک(ئێستر، گوێدرێژ) دارەکانیان دەگواستەوە بۆناو گوند و ژنەکانیش بەیانیان (ناوسێرک یان ناسکەنان)ی زۆریان ئامادە دەکرد بۆ پیاوەکان، بەم شێوەیە ئەم جۆرە کارەیان بە هەرەوەزی ئەنجام دەدا (عبداللە، سۆران، ١٥-١١-٢٠٢٣).

٤- **زبارە نیسک، نۆک و ماش:** ئەم زبارەیە بەهەمان شێوەی گەنم دروون ئەنجام دەدرێت، ئەم جۆرەیان لە مانگی (٧و٨) نیسک و نۆکیان دەدورییەوە، بەڵام ماش دروونێ لەمانگی (١٠) ئەنجام دەدرا، کە لە دەمی ئێوارە خاوەن ماڵەکە لەدوای چوار تاوەکو پێنج ژن و پیاوی دەنارد، وەک ئاگاداری، کە بەیانی زبارەم هەیە. بەیەکەوە دەچوون، بەڵام لەم جۆرەیان داسی درونێنە زۆر کەم بەکاردەهات بەڵکوو بەهۆی دەستەوە درونێنەیان دەکرد، سەرەتا تا کاتژمێر (٩ تا ١٠) چێشتەنگاو (پاشچێشتیان) دەخوارد و پشویەکیان دەدا. ئینجا دووبارە دەستیان بە کارەکەیان دەکردەوە تاکوو نیوەرۆ دوایی پشویەکیان دەدایەوەو تاوەکو عەسر ئینجا دوای تەواو بوونی کارەکەیان تاوەکو بانگی مەغریب لە خۆشی وشادی خۆیان شاییان دەکرد (یونس، بەرزێوە، ١٧-١١-٢٠٢٣).

ئەم جۆرە زبارەیە تێکستێکی گۆرانی فۆلکلۆری لەگەڵ دەگوترێت بەم شێوەیە:

بەژنێ توم دارە و دارە
دار لەدارێ هەربردی

سینگی قونگرە و قەراتە
وەستاو کارا تێکبردی

بەگوێینە خۆم گوێ دایە
چاو کار لانکێ دەژینی

لایە لایە بۆ کوری دەرێت
ناوی حەیرانی دینیت
(محسومە، بەرزێوە، ٢١-١١-٢٠٢٣).

٥- **زبارە جوتکردن :** جوتکردن لە ڕوست بەهۆی دوو ئاژەڵ لە چەشنی گاجۆت، یان دوو ئێستر ئەنجام دەدرێت، بەڵام زۆرتر بە گا جوت کرایە، زەویە کشتوکاڵییە گەورەکان بەیەک جۆت تەواو نابوون ماوەی زۆری دەویست، بۆیە ئەوکەسەی، کە جوتی دەکرد لەدوای خەڵکی گوندەکەی دەنارد و ئاگاداری دەکردنەوە تاوەکو بێن و لە زەوی کێڵاندن و یارمەتی بدەن، بەم شێوەیە خەڵکی گوندەکە هەر کەسەو بە گاییکی خۆیان دەچون، کە هەندێ زەوی هەبوو (١٠) گا جۆت ئیشی تێدا ئەکرد و زەوییەکەیان بەیەک ڕۆژ دەکێلا بەهۆی هاوکاری و هەرەوەزییەوە، کە کاری چەند ڕۆژێکیان بەیەک ڕۆژ تەواو دەکرد. سەیری پاشکۆی ژمارە (٥) بکە (صەبری، سۆران، ١٦-١١-٢٠٢٣).

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 8
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

ئەو جوتیارەی جووتە گا جۆتی هەبوایە بە وەرزێڕی گەورە دادەنرا، هەروەها بەو دوو گایە جوتیارێک جۆتی پێدەکرد، ئامرازێک بەناوی (نیر) [7]دەخستە سەر و ئامرازی (مر و ئاموریان) بە دوادەخست پێیان دەگوت (نیر و ئامور)، ئەو نیر و ئامورەش لە چەند کەرەستەیەک پێک هاتبوو: (نیر، باسکێش، هیرتە، دەستەمستە، گاسن)، هەروەک گاجۆت وافێرکرا بوو لە دەرەوەی کەڵەکە بەردان دەسوڕا جوتیار پێی دەگوت: (مەرس هرس مەرسی کەرەکێ)، ئەمەیان بۆ ئەوە پێ دەگوت تاوەکوو گاجۆتەکە لەکاتی جۆتکردن سەبر و لەسەر خۆ بڕوات (حەمید، ٢٠١١-ل ١٣٦-١٣٧).

٦- **زبارە قسکەچاندن:** قسکە بریتیە لە پیازی ورد و بچووک بۆ چاندنی پیازی گەورە دەچێنرێ لەکاتی چاندنی قسکەدا لەوەرزی بەهاردا بە شێوەی هاوکاری و هەرەوەزی بانگی ژمارەیەک لە دانیشتوانی کچ و کوڕی گوندەکەیان دەکرد، دەچونە سەر زەوی بۆ چاندنی قسکەکان، سەرەتا زەویەکەیان دەکێڵا و خۆشیان دەکرد ئینجا پیاوەکان بە (تەور) هێڵێک بە قوڵایی (١٠) سم و بە درێژایی (٤٠)سم یان مەترێک دەکێشا. کە ئەم هێڵە پێی دەوترا (بۆ)، ژنەکانیش لەدوای پیاوەکان قسکەکانیان لەناوی دەچاند (عثمان، سۆران، ١١-١١-٢٠٢٣).

لەدوای ئەوەی لە کۆتایی وەرزی هاویندا قسکەکان گەورە دەبون و پێدەگەیشتن و دەبوون بە پیاز، بۆیە بۆ پیاز هەڵگرتنەوە دووبارە دانیشتوانی گوندەکان هەرەوەزیان ئەنجام دەدا، ژن و پیاو بەیەکەوە بە دەست پیازەکانیان هەڵدەگرتەوە، بەڵام گەر پیازێک لە ژێر گڵەکە بە دەست نەهاتبایە دەرەوە لەو کاتەدا نوکی تەوریان بە کار دەهێنا بۆ هێنانە دەری پیازەکە، هەروەها ناو بە ناو پشوویان دەدا نانیان دەخوارد، پاش تەواو بوون لەکارەکەیاندا دەستیان بە شایی و هەڵپەڕکێ دەکرد (إسماعیل، سۆران، ١٨-١١-٢٠٢٣).

ب - **لەڕووی کۆمەڵایەتی:** لێرەدا باس لە داب و نەریتی گوندی ڕوست دەکەین هەم لەڕووی بووک گواستنەوە هەمیش لەڕووی پرسەداناندا.

١- **بووک گواستنەوە:** ڕەنگە سەیر بێت باس لە بووک گواستنەوە دەکەین وەك كارێکی هەرەوەزی. لەزۆربەی کوردەواریدا ئەم کارە بەهەرەوەزی نەدەکرا، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت بووک گواستنەوە لە گوندی ڕوستدا جیاوازیەکی تەواوی لەگەڵ ناوچەکانی دیکەدا هەبووە. پێش گواستنەوەی بووک، خزم و کچانی بووک بۆ ماڵی بووک کۆدەبوونەوە، هەریەک لە خزم و دۆستانی بووک دیاریەک بۆ بووک لەگەڵ خۆیان دەبەن لەوانە: (کراس، قوماش، دەسماڵ، شانە، ئاوێنە، بۆن، گەنم، خۆراک)، ئەم کەل و پەلانە دەخرانە ناو باولەیەک (واتە جانتایەکی گەورە کەلە تەنەکە دروست کرابوو)، هەروەها بەهەمان شێوە بۆ زاواش ئەم دیاریانەیان دەبرد (گۆری، دەستەسڕ، دۆخین، شەڵوار، بۆن، تاخمەتراش). لەڕۆژی بووک بردن لەسەر بارهەڵگرێک باریاندەکردن ئەو دیاریانە و لەگەڵ بووک بۆ ماڵی زاوا دەبردران (سەعید، سۆران، ١١-١٠-٢٠٢٣).

ڕۆژی بووک هێنان خزمانی زاوا و دانیشتوانی گوند بەشداری لەگەڵ ماڵی زاوا دەکەن. لاوەکان سواری ئەسپ دەبن و گەورەکانی گوند بەئەسپ پێشیان دەکەون و بۆ ماڵی زاوا دەڕۆن، لەچوون و هاتندا چەندان یاری خۆش دەکەن و بوکانە و مەتارێزان دەڵێن، لاوەکان ئەوانەی لەگەڵ بووکێ بوون بەگۆرانی گۆتن و سوار سوارانێ و تەقەکردن و پێشبرکێ و قۆشمە

[7] دارێک بوو لە جۆری داری بی پێک دەهات دەیان خستە سەر ملی گاجۆتەکە کەچوار کونیان تێدەکرد وئاموریان بەدوو دەخست واتە جۆتیان بەو (نیرە) دەکرد.

دەڕۆیشتن و دەگەڕانەوە تا دەگەیشتنە ئەو جێگایەی کە دیاری کرابوو بۆ ئاهەنگەکە. سەیری پاشکۆی ژمارە (٥) بکە. (خالید، بەرزێوە، ٢١-١١-٢٠٢٣).
لەو ڕۆژەدا کەسێکیان لەگەڵ بووک دەنارد، کە پێیان دەگوت (بەربووک)، ئەوکاتە بووکەکە بەسواری ئاژەڵی بارهەڵگر ئەسپی مێ (ماین) دەگوازرایەوە، زاوا و هەندێک لە خزمان لەماڵەوە چاوەڕێیاندەکەن تا بووک دەچێت، ئینجا زاوا لەسەر شوێنێکی بەرز قاپێک پڕ لە گەنم، مێووژ و گوێز، بەسەر بووک و جەماوەر دادەکات . لەلایەکی دیکەوە لەکاتی نانخواردن هەر کەسە و خواردن (شیو) خۆی لەگەڵ خۆی دەبات و لەسەر یەکێک لە بانەکان دادەنیشتن و هەر کەسە و قاپی (سینی) تایبەتی خۆی دەبات و خواردن دەخۆن، بەڵام ئەو کەسانەی کە ڕێگایان دووره، ئەو دەبنە میوانی گوندیەکان و لەگەڵیان لەسەر سفرە و سینی ئەوان دادەنیشن، ماڵی زاواش خواردنی کفتە دروست دەکەن هەر سینیە و قاپێک کفتەی بۆ دادەنێن، بەم جۆرە هەرەوەزی یاخود زبارە بۆ مەسرەفی ماڵی زاوا دەکەن (ڕوستی، ٢٠٠٧، ل١٦٩). نموونەیەک لەو هۆندراوانەی کە بەشێوەی گۆرانی لەکاتی شایی و هەڵپەڕکێ بە تایبەت شایی سێ پێیی (هەڵپەڕکێیەکی تایبەت بە ناوچەکەیە) گوتراوە :

ناچمۆ کوێستانان بەبەفر وبایە
ناچمۆ هەڵگۆردی بە پێچ وپەنایە
بۆکێ دەگری وکێن بەتەمایە
هەی هەندێ مەندێ سورە گوڵەمەندێ
چ گراویم نینە بینم دەبەندێ
(حەمید، ٢٠١١، ل٢٤٠).

گۆرانیەکی تری بووکانە بەم شێوەیە بووە:

دوو بالیفان چێ کەن بوکێ
کوڵکان سیێ تێکەن بوکێ
زاوا وبووک سەر وێکەن بوکێ
هەسپێ بوکێم بۆزە بوکێ
سواران کردیە تۆزە بوکێ
بوکمان چەندە قۆزە بوکێ
هەسپێ بوکێم شێیە بوکێ
(حەمید، ٢٠١١، ل١٢٤).

٢- **پرسە:** ئەگەر یەکێك کەسێکی مردبایە، دانیشتوانی گوند کۆمەکی خاوەن مردوو دەکەن، داب و نەریتی مردوو باس ناکەین، کە لە هەموو شوێنێك باوە، بەڵکو گیانێکی کۆمەڵ (هەرەوەزی)نێوان دانیشتوان بۆ ماڵی مردوو دەخەمەروو. لە گوندی ڕوست نەریت وا بوو گەر پرسە هەبوایە ماڵی پرسە خواردنی دروست نەدەکرد، بەڵکوو خزم و کەس و دانیشتوانی گوند هەرسێ ژەمەکە (جەم) بە خۆیان و بە کەرەستەکانیان وەکو (سەماوەری چالێنان) لە بەیانیەوە تاکوو ئێوارە لەناو شوێنی پرسە ئامادە دەبوون. هەرمیوانێك چووبایە پرسەکە ئاو و چایان لە پێش دەدانا. چالێنان هێندە زۆر دەبێت، پێویست دەبێت، کە بە نۆرە چایی تێ بکەن. لە کاتی نان خواردنی نیوەڕۆ، هەر ماڵەو یەك سنی (خوانچە)ی خواردن (شیو) کە دووقاپی شیوی لە سەرە واتە بەشی چوار کەس شیوی دەخرێتە سەری. بۆ ناو پرسە دەبردرێ و لە بەردەم خاوەنەکەی دادەنرێ، ئەگەر میوان هەبن ئەوە پێشەکی خواردنەکە دەخرێتە بەردەمی

میوانەکان و خاوەن پرسەکە، بەڵام ئەگەر کەم بێت، ئەوا هەر میوانێك لەگەڵ خاوەن سینیەکە دادەنیشێ. تاکو سێ ڕۆژ ماڵی خاوەن پرسەکە خواردن دروست ناکات، ئەم شێوازە لە ناوپرسەی ژنانیش بە هەمان شێوەیە بەڕێوە دەچێت، کاری لاوە کوڕ و کچەکان تەنیا هێنان وبردنەوەی سینی خواردن و خزمەتکردنی پرسەکە دەبێت، بەم جۆرە ئەرك و خەرجی کەم لەسەر خاوەن مردووەکە رادەوەستێ (ڕوستی،٢٠٠٧، ل١٧٠).

ئەم جۆرە دەستورەی پرسەکردنە لە ناو گوندەکاندا زۆر باو بووە، بەتایبەت لە گوندی ڕوست دوای ئەوەی کەسێ ڕۆژەکە بەسەر تازیەکە تێپەر دەبوو، خەڵکی گوندەکە تا یەك مانگ دڵنەوایی خاوەن تازیەکە یاندەکرد، هەروەها هاوکاریان دەکرد لە ڕووی هەموو شتێك چ لە ڕووی ماددی، مەعنەوەی، لە ڕووی ناردنی پێداویستی و خۆراك بۆ خاوەن پرسەکە، جلی ڕەش بۆ خاوەن پرسەکان دەناردرا، ئەگەر منداڵیان هەبوایە یارمەتی منداڵەکانیان دەدا بۆ ئەوەی هەستیان بە بێسەرپەرشتی نەکردایە (سعید، سۆران،١١-١٠-٢٠٢٣).

ج- لە ڕووی ئاواکاری:

1 - **خانووودروستکردن:** بە مەبەستی بونیادنانی خانوویەکی نوێ، لە نێوان دانیشتوان هاوکاری یەکتری دەکرا، تەنانەت دانیشتوانی گوندەکە خۆیان هەواڵیان دەگەیاندە ئەوکەسەی کە خانووی دروست دەکرد، کە کەی خانوەکەت دورست دەکەیت یان خۆرەبان دەکەیت بۆ ئەوەی بچن و یارمەتی بدەن، ئەوکاتی گەر کاری هەرەوەزی نەبوایە ڕەنگە زۆری پێچووبایە، بەڵام بە کاری هەرەوەزی چەند ڕۆژێکی کەمی دەخایاند و خاوەن ماڵەکە دەیتوانی بچێتە ناو خانووەکەی. بەڵام وەستای دیوار بە پارە بوو واتە بە هاوکاری نەبوو. یەکێک بەشداربووانی ئەم کارە بە ناوی (عامر قادر إسماعیل) دەڵێت: ''خۆم لە ساڵی ١٩٩٤خانوومان دروست کرد لە گوندی ڕوست کە سەرەتا دەستمان پێکرد هەر هەرەوەزی بوو، ئەوجا لە بەرد شکاندن یان قوڕ گرتنەوە، ئینجا دیوار دانان و داربڕین و دارهێنانەوە، ئەوە بە تەنیا بە خاوەن ماڵ نەدەکرا بەڵکو پێویستی بە چەند کەسێکی بە هێز و ئیشکەر هەبوو، بۆیە بە کاری هەرەوەزی کارەکەمان کرد، بەم شێوەیە توانیم خانوەکەم بە هەرەوەزی وهاوکاری خەڵکی گوند تەواوبکەم''.

دوای تەواوبوونی دیوارەکانی خانوو، پێویست بوو سەری بگیرێت، لەبەر ئەوەی ئەوکات(چیمەنتۆ یان جەمەلۆن) نەبوو، بۆیە بە ناچاری خۆرەبانیان دەکرد، بۆ ئەم مەبەستە خانوەکە سەری دار ڕێژ دەکرا، هەنگاوی یەکەم دارێکی ئەستوورو درێژ دەخرێتە سەر خانوو، ئینجا بە چیلکەدار (لقەداری باریك) یان بە دار چڵو ویان ئاژن، هەر جۆرێك بێ لە جۆری گەڵاو لقی دار، خانووەکە کە سەرپۆش دەکرا، ئەوسا ڕۆژێك بەشێکی زۆر لە دانیشتوان کۆدەبنەوە و لە ماوەی چەند کاتژمێرێکدا سەری خۆڵ دەکرا، کە قوڕیان لەگەڵ (کا)[8] تێکەڵ دەکردو بە ئاو دەیان گرتەوە بۆ ئەوەی ئاوەکە نەدزێتەوە و خانووەکەش درز نەدات بۆیە (سواقیان) دەکرد و ئینجا بانگێری (باگوردان)ی دەخەنەسەر، بە مەبەستی پەستان و توندکردنی واتە بانگێران (عامر، سۆران،١٥-١١-٢٠٢٣).

٢- **دروستکردنی پرد:** کاتێك پردێك کە خراپ بوایە دانیشتوانی گوند هەمووی بە یەکەوە دەچوون و بەهەروەزی پردەکەیان چاك دەکردەوە، کە وەکو ئاهەنگێك بووە لایان و ئەو کاتی پردەکان بە تەختە یان دار دروست دەکرد، لە نموونەی ئەو پردانەشی دروستیان کردبوو بە

[8] لەگەنم پێک دەهات واتە ئەو کاتەی گەنمەکەیان شنەبا دەکرد گەنمەکە لە کایەکە جیا دەبویەوە جا ئەم کایەیان لەکاتی خۆرەباندا قوڕەکەیان لەگەڵ تێکەڵ دەکرد.

هەرووەزی (پردی کەندێ ئاشا، پردی بن قەراتێ)، کەپردی کەندێ ئاشا دەکەوێتە گوندی ڕوست لە ناحیەی سمیلان، هەروەها پردی کەندێ ئاشا دەکەوێتە نێوان ناوچەی بەری ئارونیا و گوندی ڕوست. (زێرن، سۆران،١٦-١٠-٢٠٢٣).

(١٠) ساڵ پێش ئێستا ڕووبارێك هەیە پێی دەڵێن (ڕوباری کەندێ ئاشا)، لە نێوان (گوندی ڕوستێ وبەری ئارونیا) کە بە هۆی باران بارینێکی زۆرەو ئاوی ڕووبارەکە زۆر بوو وایکرد کە پردەکە تیکبچێت و بروخێت، بۆیە خەڵکی گوند لە دەوری یەك کۆبوونەوەو بە هەرەوەزی پردەکە یان چاکردەوە کە بە ١٠ کەس دەچوون دار (ئەسپیندار) یان کۆدەکردە وە و (دەستەکیان)[9] لێ هەڵدەبەست و بە (بێڵ) یش گڵیان لە سەر پردەکە دەکرد، بەم شێوەیە کاری هەرەوەزیان ئەنجام دەدا. (ڕەمەزان، سۆران، ١٩-١١-٢٠٢٣)

د- لە ڕووی ئاژەڵداری:

- زبارە جەوبڕ: لە گوندی ڕوست زیاتر لە (١٥) ماڵ مەڕ دارو خاوەن بزن بوونە، ئەمە جگە لەوانەی بە تەنیا بزنیان بەخێوکردووە. مەڕ بڕینەوە کارێکە لە سەرەتای بەهار دا ئەنجام دەدرێ، خاوەن مەڕ وبزنەکان بە دوای کەسی لێزان و شارەزایاندا دەنێرن، بۆ ئەوەی لە ڕۆژێکی دیاریکراوە دا کارەکەیان بە هەرەوەزی ئەنجام بدەن. کەلەو ڕۆژەدا مەڕ وبزنەکانیان دەبڕیەوە ئەمەش بەهۆی (کەلەخ) [10] بووە کەمەڕ و بزنەکانیان پێ دەبڕیەوە، کە هەر یەکە و کارێکی دەکرد، هەندێکیان بزنەکانیان دەبڕیەوە، هەندێکیشیان بزنەکانیان دەهێنا پێشەوە بۆ بەر دەستی ئەوانەی کاری بڕینەوە یان دەکرد، هەندێکیشیان موەکانیان کۆدەکردەوە، خوری و موەکانیشیان دەینکردە (ڕەشمال، بەڕ و کوین). (عبداللە، سۆران، ١٨-١١-٢٠٢٣). ئەم بڕینەوەیە بۆ مەڕ وبزنەکان سودی زۆری هەبووە، لەبەرئەوەی مووەکە گەرم بووە بۆیە لە وەرزی بەهار دا دەیانبڕیەوە بۆ ئەوەی لە هاویناندا گەرمایان نەبێت و گیانلەوەری لە چەشنی (ئەسپێ وپند) یان نەکەوێتە لەشیانەوە، واتە پاك دەبوونەوە و توکێکی نوێتری دەهێنایەوە، کە بۆ زستانان دەیتوانی گەرمی لەشی رابگرێت (عثمان، سۆران،١٩-١١-٢٠٢٣).

سێیەم: گۆڕانکاریەکانی کاری هەرەوەزی لە ڕابردوو- ئێستادا

هەروەکو دەبینین لە زۆر ناوچەکانی کوردستان بە تایبەتی لە ناوچەی دۆڵی ڕوست، لەگەڵ پێشکەوتنی کۆمەڵگە و پێشکەوتنی زانست و زانیاری، ئامرازەکانی بەرهەم هێنانیش پێشکەوت، لە کۆندا دەمان دیت کەوا کاری هەرەوەزی بە دەست دەکران بە وزە دەکران، بەڵام ئێستا دەبینین لە کاری هەرەوەزی ئامێرە نوێیەکان جێگەیان گرتۆتەوە، پێشکەوتن بەردەوامی هەبووە و لە کاتی پێشکەوتنیش ئامێرە نوێیەکان شوێنی ئامێرە کۆنەکان یان گرتۆتەوە.

پیشە لە گوندی کوردیدا کۆمەڵێك گۆڕانی بە سەردا هاتووە، هۆکارەنی گۆڕان لە پشتەوەی پیشە لە گوندی کوردی، تەنیا هۆکارێك نەبووە، کە هەندێ پیشە بەر لە راگوستن گۆڕانیان بە سەردا هاتووە بەرەو لاواز بوون چوون، هۆکارەکانیشیان دەگەڕێتەوە بۆکرانەوەی سنوورەکان وڵاتان بەسەریەکەوە داگیرکردنی وڵاتان لە پیش شەڕەکانی یەکەمی جیهانی، بە تایبەت شەڕی دووەمی جیهان ودروستکردنی ڕێگای نوێ بۆ وڵاتانی هاوسێ کوردستان و

---

[9] لەبەر ئەوەی دار ئەسپیندارەکە قورس بوو خەڵکەکە دەهاتن چەند دارێکی کورتیان دەهێناو بە (کندریک) ئەم دارە کورتانەیان لەدار ئەسپیندارەکە دەبەست ئینجا بەچەند کەسێک دارەکەیان بڵند دەکرد بەم شێوەیە پێی دەوترا دەستەک.

[10] لەشێوەی مقەس بوو کەئاسن بووە بۆ بڕینەوەی مەڕو بزن بەکاریان دەهێنا.

Journal Of Babylon Center For Humanities Studies 2026 Volume :16 Issue : 8
(ISSN): 2227-2895 (Print) (E-ISSN):2313-0059 (Online)

هاوده‌ی جۆره‌ها كه‌لوپه‌لی نوێ له‌ وڵاتانی خاوه‌ن پیشه‌سالاری بۆ ناوچه‌كه‌ ده‌ست به‌ سه‌ر داگیركردنی بازاڕی وڵاتانی ناوچه‌كه‌ به‌ كوردستانیشه‌وه‌ له‌ لایه‌ن وڵاتانی بیانیه‌وه‌. خستنه‌ڕووت ده‌یان به‌رهه‌می شۆڕشی پیشه‌سازی، بوونه‌ هۆكارێك بۆ كز و لاواز بوون و بگره‌ ونكردنی هه‌ندێك پیشه‌ی كوردی ڕه‌سه‌ن وه‌ك: (جلوبه‌رگی، كه‌ره‌سته‌ی خواردن، پێڵاو) (ڕوستی، ٢٠٠٧، ل١٧٤).

له‌ كۆندا (٥٠) ساڵ پیش ئێستا كاری هه‌ره‌وه‌زی به‌شێوه‌یه‌كی ساده‌ وساكاری هه‌بووه‌، له‌ لایه‌نی كۆمه‌ڵایه‌تی و ڕۆحیه‌تی هاوكاری زۆربه‌هێز بوو له‌ نێوان دانیشتوان و دڵنه‌وایی یه‌كتریان ده‌كردو له‌ خۆشی وناخۆشیه‌كاندا هاوبه‌شی یه‌كتر بوون، به‌ڵام له‌ ئێستا دا هه‌موو ئه‌وانه‌ به‌ره‌و كه‌م بوونه‌وه‌١ چوونه‌، له‌ ئێستادا خه‌ڵك كه‌متر پێویستی به‌ یه‌كتر ده‌بێت به‌ حوكمی پێشكه‌وتنی ته‌كنه‌لۆجیا و هه‌روه‌ها زۆربه‌ی خه‌ڵك مووچه‌خۆری ده‌وڵه‌ته‌، له‌ ڕابردوو دا له‌به‌رئه‌وه‌ی، كه‌ خه‌ڵك به‌شێكی بێ كار بوو بۆیه‌ پێویستیان به‌ یه‌كتری ده‌بوو بۆ هاوكاری یه‌كتری، به‌ڵام له‌ ئێستا دا وانیه‌ هه‌ر كه‌سه‌و به‌ ژیانی خۆیه‌وه‌ سه‌رقاڵه‌ و خاوه‌ن كاری خۆیانن، ته‌نانه‌ت بگره‌ له‌و ئامێرانه‌ی كه‌ بۆ كاری هه‌ره‌وه‌زی به‌كاریان ده‌هێنا گۆڕانیان به‌ سه‌ردا هاتووه‌، بۆ نموونه‌ له‌ كۆندا بۆ جوتكردن (گا) به‌كارده‌هات به‌ڵام له‌ ئێستا (ته‌نه‌كه‌، سێ گاسن) به‌كاردێن بۆ جۆتكردن، هه‌روه‌ها پێشتر بۆ گێره‌كردن (گوێدرێژ و هێستر) به‌كارده‌هات به‌ڵام ئێستا ئامێری (خه‌رما نكۆ)، به‌كاردێت، له‌ كۆندا بۆ دروێنه‌ی گه‌نم (داس) به‌كارده‌هێنرا، به‌ڵام ئێستا گۆڕاوه‌ بۆ (مه‌ڵه‌غان، چه‌ق چه‌قه‌)، هه‌ر چه‌نده‌ له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی كه‌ ئامێر و كه‌ل وپه‌له‌كان كاری هه‌ره‌وه‌زی گۆڕانیان به‌ سه‌ر دا هاتووه‌ به‌ڵام له‌ دۆڵی ڕوست و گونده‌كان سه‌ر به‌ ڕوست تاوه‌كو ئێستاش (داس) بۆ دروستكردنی به‌كارده‌هێن، ئه‌مه‌ش بۆ زیندووكردنه‌وه‌ی نه‌ریتی رابردوویان(عومه‌ر سۆران،١٨-١٠-٢٠٢٣).

له‌ دوای ڕزگاركردنی به‌شێكی زۆری كوردستان له‌ ساڵی (١٩٩١)، جارێكی تر پیشه‌كان گۆڕانیان به‌ سه‌رداهات. ئه‌مه‌ش له‌ ڕێگه‌ی ئاوه‌دانكردنه‌وه‌ی گونده‌كان كه‌ وێران كرابوون، كه‌ گوندی ڕوست یه‌كێك بووه‌ له‌م گوندانه‌، له‌م قۆناغه‌ نوێیه‌دا پیشه‌ی كشتوكاڵ بره‌وی سه‌ندوه‌ و هه‌ندێک پیشه‌ی نوێ له‌ گوندی كوردی به‌ده‌ركه‌وتن، وه‌ك: (پێشمه‌رگایه‌تی، كادری حیزبی، زۆربوونی فه‌رمانبه‌ری له‌ گوند، پۆلیسی)، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا كۆمه‌ڵێک پیشه‌ نه‌یانتوانی جارێكی تر ببنه‌وه‌ پیشه‌ی گوند. به‌ڵكو له‌بری ئه‌وان پیشه‌ نوێكانی تر جێگه‌یان گرته‌وه‌. (یونس، سۆران، ٢٠٢٣/١١/٢١) . بۆن موونه‌ له‌ ئێستادا ده‌بێت كه‌سێک به‌ كرێ بگریت تاوه‌كو یارمه‌تیت ده‌دات، به‌ڵام له‌كۆندا وانه‌بوو، ته‌نانه‌ت له‌ شه‌وی زستاندا پیاوه‌كانی گوند ده‌چوونه‌ ماڵێک كۆده‌بوونه‌وه‌ بۆ قسه‌كردن و یاری كورده‌واری، به‌ڵام له‌ئێستادا ئه‌م داب و نه‌ریته‌ و خزمایه‌تییه‌ كه‌م بۆته‌وه‌ (ئه‌نوه‌ر، گوندی ڕوست، ٢٠٢٣/١١/٢٥) .

ئه‌مه‌و له‌سه‌ر گۆڕانكاری كاری هه‌ره‌وه‌زی له‌ڕابردوو - ئیستادا كۆمه‌ڵێک شیعر و وته‌ هه‌یه‌ له‌وانه‌:

(ناگه‌ڕێته‌وه‌)
وێنه‌ی ڕه‌ش وسپی .
ڕوناكی ساده‌و به‌رفانۆس وله‌مپه‌و قه‌ندیله‌و لۆكز .
ژیانی ساده‌و گه‌رمكه‌ره‌وه‌ی ئاگردان و
سۆبه‌ی داران .
برایه‌تی ودۆستایه‌تی یاران .

کاری هەرەوەزی وبەسەرکردنەوەی یەکتر .
لە دێهات با یاخود لەشاران .
خواردنی ساوار ماش وخۆژە و دۆی بەرکانیاو و ڕوباران .
دەنگی شمشاڵی شوانی بەرمەڕ وگیسک و کاران .
ژیانی نێو هۆدەو هەیوانی سەرخۆڵی بەداران .
ناگەڕێتەوە .
وەرگیراوە لە (سعداللە، سۆران، ١٢٠٢٣/١١/١٥) .
یەکێکی تر لەو شیعرانە:
(وەک جاران نەما).
زۆر لەو کەسانەی بێزاری گوندن
ئارەزوی شار وبەگوند دڵ توندن
زۆرن ئەوانەی دانیشتوی لادێن
وا سەر هەڵدەگرن بەرەو شارا دێن
ئەوانەی کەوا دانیشتوی شارن
خۆزگە بەگوند وبەسۆبەی دارن
کەچی ژیانی شار گەلێ زەحمەتە
ئاو وهەواشی هەمووی عیللەتە
بەبەرکەی خاڵی لادێ هەر خۆشە
لەشار هەشتبێ ژیانت ناخۆشە
مناڵی شارا ساواری ناخۆن
هەر ڕۆژ ساوار بێ لەماڵێ دەڕۆن
لەشار هەموو شت هەر بەپارەیە
گەر پارەت نەبێ ژیان وێرانەیە
وەرگیراوە لە (ڕوستی،٢٠٠٧، ل٩٩).

چوارەم: ڕۆڵی ژن لەکاری هەرەوەزیدا

دەربارەی ژنی کورد دەتوانین بڵێین هەموو نارەحەتی و ئیشە گەورە و قورسەکانی ناو ماڵ لەسەر شانی ئەوە، بەتایبەت ئەوانەی لە کاتژمێر پێنجی بەیانییەوە تا یازدەی شەو کار دەکەن (تۆمابوا،١٩٧٩،٧٢). لە کۆمەڵگەی کوردیدا، ڕۆڵی ژن بەرز دەنرخێنێدرێ لە زۆر بواردا ئەو کارەی ژن ئەنجامی دەدا هاوشانی پیاوانە لە کوردستاندا بەتایبەتی لە گوندی ڕوست بەبێ ژنان ئەستەم بوو ئەم ڕێژە زۆرە لە کاری هەرەوەزی ئەنجامبدرێت، بگرە هەر لە ئاژەڵداری، دوورێنە، خەرمانان، جۆگە، ئاودێری خانووبەرە، ژنی کورد کەسێکی چالاکە و کاریگەری خۆی هەبووە.

ژنی کورد، لەهەموو قۆناغەکانی ژیانی کۆمەڵگەی کوردەواری تێکەڵیێکی باشی هەبووە لەگەڵ ئەو کولتوور و ژیانەی، کە بەرێکراوە جێگەی بایەخپێدانە بۆ ژنی کورد هەر لە زووەوە وەک بڕیاردەر و هەڵسوڕێنەر ڕۆڵی خۆیان بینیووە و بەشداری کارایان هەبووە لە بەرەوپێش وەچوونی ڕەورەوەی شارستانییەت بەتایبەتی لەکاری ماڵداری، کشتوکاڵ و بارە کۆمەڵایەتیەکانیش بەشی خۆی بەرکەوتووە، بەڵام دەبینین لەکۆمەڵگەی سەرەتایی لە کوردەواریدا ئەو دەسەڵات و بڕیار بەدەستیە وردە وردە لە دایکی سالاری کورد وەرگیراوەتەوە،

بەهۆی ڕاوشکاری و کێڵان و شێوازەکانی بەرهەم هێنان بەڵام ئەمە وای نەکردوە لەکاری هەرەوەزی دورکەوتبێتەوە (عبداللە، سۆران، ١٦-١٠-٢٠٢٣).

ڕەنگە زۆر جار هەوڵ درابێ بەهەر هۆکارێک بێ ویستراوە ڕۆڵ و پێگەی ژن لەکردارە هەرەوەزیەکان کەم بکرێتەوە، بەڵام نەتوانراوە ئەو ڕاستییە بشاردرێتەوە، چونکە ژن پارێزگاری لەو پێگەی خۆی کردووە، هەروەها وتەیەک هەیە لەسەر ژن وتراوە کە دەڵێت ((ژیان بەبێ ژن نابێ، ژن دوو ڕوی هەیە، ژن ژەهری هەیە و هەنگوینی هەیە)). (عبداللە، سۆران،١٦ /٢٠٢٣/١٠).

ژن لە ڕابردوودا بەگشتی ولە دەڤەری باڵەکایەتی بەتایبەتی لە گوندی ڕوست لەگەڵ پیاوەکان تەواوکەری یەکتری بوونە، هەنگاو بەهەنگاو لە پێناو گوزەراندنی ژیانی ڕۆژانەیاندا، لەزۆر شتدا ڕۆڵ و کاریگەری هەبووە، بەتایبەتی لە گەنم دروێنەدا کە بەکۆمەڵ دەکرا، بەشێک لە ژنەکان هەبوونە کە شان بەشانی پیاو بەداس دروێنەی کردووە. بەڵام کەم بوونە، ئەوانی دیکە ئەوەی پیاوان بە داسەکە دەیان دوورییەوە و دەیانکردە (باقڵ) دەیانکێشایەوە. هەروەها خواردنیشیان ئامادە دەکرد، بەڵام لە هەر کارێکی هەرەوەزی ئەگەر ژن بەشدار بوایە ئەوا لەماندویەتی پیاوانی کەم دەکردەوە.

بەشێکی دیکە لە کاری هەرەوەزی ژنان بەتایبەتی زبارە (نیسک و ماش و نۆک)، هەروەها بە دیوێکی دیکەش ئەو بەرهەمانەی، کە دەهاتنەوە دەکران بە دەستاڕلێکراو، کە دەستاڕ ئامێرێک بوە لە دوو بەرد پێکهاتووە کە دەستاڕیش بە هەرەوەزی بووە لەو کاتیشدا ژن بەشدار دەبوو، هەروەها لە جۆنی کوتانەوە، کە کارێکی هەرەوەزی بووە، چونکە هێز و توانای دەویست، پیاوەکان دادەنیشتن گەنمەکەیان دەکوتا بە (کوتک) ژنەکانیش ئەوەی لە جۆنیەکە بەربڵاو دەبوو دەیانخستە ناو جۆنیەکە، کە ئەمە بە مەبەستی ساوارکردن بووە، دوای کوڵانی گەنمەکە. (حوسێن، سۆران، ١٦-١٠-٢٠٢٣).

ئەمەش تێکستی یەکێک لەو بەستە گۆرانیەیە کە لەکاتی ساوەرکوتانەوە یان جۆینی کوتانەوە:

یا الله یا الله یا الله یا الله
هەی ئەو ساوارە گەمێ پارە
لۆ هەوسارە کابان هارە
یا الله هەی دەلێدە هەی دەبوکتە
هەی بیکە کا هەی بیدە با
هەی کێژ لێنێ هەی کوڕ بخوا

لە کاری بەڕێوەبردنی ماڵ ئەرکی سەرەکیان دەبینی زیاتر لە پیاوەکان، بەڕێوەبردن یاخود هەڵسوڕێنەری ماڵ بوون، لە بواری چارەسەری ژنانی سکپڕ بوو، هەروەها لە کاری سوتان و منداڵ بوون بە تایبەتی لە دەڤەری باڵەکایەتی دۆڵی ڕوست هەندێک ژن ڕۆڵی دکتۆری میللیان گێڕاوە بۆ چارەسەرکرنی نەخۆشەکان لەوانە کەسێک بە ناوی (هەمین عبداللە) لەگەڵ (فاطمە برایم) (ئەحمەد، سۆران، ١١-١٠-٢٠٢٣).

بەشێکی دیکە لە ڕۆڵی ژن، کە ناکرێت فەرامۆش بکرێ لە بەردەوامی ژیان لە کۆمەڵگەدا بەیانی پێش هەمووان لە خەو رادەبێت، بەرچایی ئامادە دەکات.لە دێهات باڵندە ماڵییەکان تاقەت دەکات، خۆی تەویلە دەماڵێت، پەزەکان بەرەو ڕووی شوان دەکاتەوە، شیرەمەنی بەرهەم دێنێت، بەهاران بەرەو چیاکان دەڕۆن و گژوگیایی دەشتی کۆدەکەنەوە ئەمانەش دەچنە قۆناغی کاری بە کۆمەڵ و هەرەوەزی. مافوور، بەڕە، تەختە ڕەشماڵ، هۆر و

چیخ، پاککردنەوەی خوری و مووەکان تا دەگاتە رستن و چنینیان، کاری ژنی دەڤەری باڵەکایەتی بووە لەنێویاندا ڕوست، لە هەموو گرنگتر لە هەر کارێکی هەرەوەزی ڕێژەی ژنی تیادا زۆرتر بوایە هەرەوەزیەکە هەم چێژی زیاتر بوو، هەم پیاوەکانیش دڵخۆشتر وخۆ ماندوکارتر دەبوون، چونکە لە بەردەمی ژنان پێیان شەرم بوو کاری کەم بکاتن. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ ڕۆڵی ژن ئەگەر زیاتر نەبێ ئەگینا هیچی کەمتر نییە لە ڕۆڵی پیاو. (عبدلله، سۆران، ١٦-١٠-٢٠٢٣).

جیا لەهەموو ئەم کارانەش، کە بە هەرەوەزی ئەنجام دەدران لەگوندی ڕوست لەلایەن دانیشتوانی ئەم گوندە، کارێکی تریشیان بەهەرەوەزی و هاوکاری یەکتری ئەنجام دەدا، ئەویش لەوکاتەی، کە وەرزی زستان بەفرێکی زۆر دەبارێت، هەندێک جار لەکاتی شەودا هێندە دەباری کەلەتوانای مرۆڤدا نییە بەئاسانی بتوانێ سەربانەکان پاک بکاتەوە، بۆیە لەوکاتەدا دانیشتوان بەیەکەوە کۆمەکی یەکتری دەکەن، بەتایبەتی ئەو خانووانەی کە سەربانەکانیان پان و بەرین بوو، تەنانەت کاتێ خەڵکی گوندەکە بەیانیان هەڵدەستانەوە، کە دەیان بینی بەفرێکی زۆر باریوە لەوکاتەدا چاودێری ئەو ماڵەیان دەکرد کە دەرگاکەیان بەهۆی بەفرەوە گیراوە، بەم شێوەیە هەر کەسە و لەماڵی خۆی (چارچۆپ، بەفرماڵ، شپاڵۆک) یان، لەگەڵ خۆیان دەبردوو دەچوون بەفرەکەیان ڕادەماڵی و دەرگای ماڵەکەیان دەکردەوە (عبداللە، سۆران، ٢٠٢٣/١١/٢١).

دەرئەنجام

ئەم توێژینەوەیە ڕۆڵی هەرەوەزی (زبارە)ی لە ئاوەدانکردنەوە وگەشەپێدانی ئابووری کۆمەڵایەتی گوندی ڕوست لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ بۆ ٢٠٠٢دا تاوتوێ کردووە. دۆزینەوەکان ئەوە دەردەخەن کە نابێ هەرەوەزی تەنیا وەک فۆرمێکی نەریتی کاری خۆبەخشانە تێبگەین؛ بەڵکو وەک دامەزراوەیەکی ڕەسەنی کردەی بەکۆمەڵ کاردەکات، کە توانیوەیەتی کۆمەڵگا زاڵ بکات بەسەر ئاڵێنگارییە ململانێ توندەکانی دوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ی کورد.

توێژینەوەکە دەریدەخات، کە کاری هەرەوەزی تەنها شێوازێکی کارکردن نەبوو، بەڵکوو دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی بوو، کە لەسەر بنەمای هاوکاری، متمانە وبەرپرسیارێتی هاوبەش دامەزرابوو. لە گوندی ڕوست، ئەم سیستەمە ڕۆڵێکی بنەڕەتی لە ئاوەدانکردنەوەی گوند، پاراستنی یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی و گەشەپێدانی ئابووری هەبووە.

پێداچوونەوە مێژووییەکانمان دەریخست گوندی ڕوست، وەک زۆرێک لە پێکهاتە گوندنشینەکانی هەرێمی کوردستان، دوابەدوای دامەزراندنی ئیدارەی خۆبەڕێوەبەری کورد لە ساڵی ١٩٩١، خەڵکی گوندەکان سەرەڕای نەبوونی پاڵپشتی دارایی پێویستی حکومەت و ژێرخانی سنووردار، گەڕانەوە بۆ ئاوەدانکردنەوەی ماڵ و حاڵی خۆیان و گەڕاندنەوەی بژێوی ژیانیان. لە ژێر ئەم هەلومەرجەدا، هەرەوەزی وەک یەکێک لە کاریگەرترین میکانیزمە ناوخۆییەکان دەرکەوت، کە لە ڕێگەیەوە هەرەوەزی بووە کار و سەرچاوە و پاڵپشتی بەهێز بۆ بوژانەوەی کۆمەڵگای گوندنشینە کوردییەکان.

پێداچوونەوە بە ژێدەرەکانی گرێدراو بەم بابەتە ئەوەی دەرخست، کە هەرەوەزی دەتوانرێت لە ڕێگەی چەندین ڕوانگەی تیۆری تەواوکەرەوە لێکبدرێتەوە. لە چەمکی تیۆریزەوە بۆ هاوبەشی کۆمەڵایەتی، هەرەوەزی ڕەنگدانەوەی کۆمەڵگەیەکە، کە لەسەر بنەمای خزمایەتی، دراوسێیەتی، نەریتی هاوبەش و پابەندبوونە ئەخلاقییەکان دامەزراوە، نەک پەیوەندییە گرێبەستییەکان. (تیۆری هاوپشتی میکانیکی دورکهایم ڕوونی دەکاتەوە کە چۆن بیروباوەڕە هاوبەشەکان، داب و نەریت و ویژدانی بەکۆمەڵ هاندەری بەشداری خۆبەخشانە

بوون لە کاری کۆمەڵایەتیدا (Durkheim,). بە هەمان شێوە، بۆردیۆ (١٩٨٦)، کۆڵمان (١٩٨٨) وپوتنام (١٩٩٣؛ ٢٠٠٠) نیشان دەدەن کە تۆڕەکانی متمانە، بەرامبەرایەتی و سەرمایەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکان دەتوانن ببنە پشتیوانیەکی کاریگەر بۆ یەکتر، بەتایبەتی لەو شوێنانەی کە دامەزراوە فەرمیەکان و خزمەتگوزارییەکانی دەوڵەت لاوازن.

ئەنجامەکان ئاماژە بەوە دەکەن، کە هەرەوەزی ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە لە ئاوەدانکردنەوەی خانووەکان، نۆژەنکردنەوەی زەوییە کشتوکاڵییەکان، چاککردنەوەی کەناڵەکانی ئاودێری، دروستکردن و پاراستنی ڕێگاکانی گوندەکان، ئاوەدانکردنەوەی مزگەوت، قوتابخانە، ڕێکخستنی چالاکییەکانی درونەکردن، پاڵپشتیکردنی ئاهەنگی هاوسەرگیری و پرسە.

ژنان بەشدارییەکی بەرچاویان هەبووە لە ڕێگەی ئامادەکردنی خۆراک و پشتگیری ناوماڵ و بەشداریکردن لە چالاکییە کشتوکاڵییەکان، لە کاتێکدا گەنجان بەشێکی زۆری ئەو کارە جەستەییانەی، کە پێویست بوو لە کاتی پرۆژەکانی ئاوەدانکردنەوەدا دابین دەکرد. ئەم هەوڵە بەکۆمەڵانە لەکاری هەرەوەزی دا تێچووی ئابووری کەمکردەوە، یەکگرتوویی کۆمەڵایەتی بەهێزتر کرد و بووژانەوەی گوندەکەی خێراتر کردووە.

توێژینەوەکە ئەوە دەردەخات، کە هەرەوەزی لە هاوکاری ئابووری زیاتر درێژ بووەتەوە. متمانەی نێوان تاکەکانی بەهێزتر کردووە، ناسنامەی کولتووری بەهێزتر کرد و بەها تەقلیدییەکانی هاودەنگی و بەرامبەرایەتیی پاراستووە. لەو بارودۆخانەدا کە سەرچاوەی دارایی کەم بوو، هێزی بەکۆمەڵ جێگرەوەی سەرمایە بوو، ئەمەش ڕێگەی بە گوندەکەداوە لە ڕێگەی هاوکارییە ڕێکخراوە ناوخۆییەکانەوە بەردەوام بێت لە کارکردن. بەڵام ئەم توێژینەوەیە دان بەوەدا دەنێت، کە هەرەوەزی بە هۆی پرۆسەکانی مۆدێرنیزاسیۆن، شارنشینی، کرێکاری کرێ، کشتوکاڵی میکانیزەکراو، کۆچ وفراوانبوونی دامەزراوەکانی دەوڵەت، وردە وردە دابەزینی بەخۆیەوە بینیوە. ئەم پێشهاتانە وابەستەیی بە سیستەمی کار بەرامبەر کەمکردووەتەوە و لە هەمان کاتدا هەندێک فۆڕمی نەریتی بەشداریکردنی کۆمەڵگا لاواز کردووە. سەرەڕای ئەوەش، لێکۆڵینەوەکان ئەوە پیشان دەدەن کە هەرەوەزی وەک توخمێکی گرنگی میراتی گوندنشینی کورد دەمێنێتەوە و بەردەوامە لە پێشکەشکردنی وانە بەنرخەکان بۆ گەشەپێدانی کۆمەڵایەتی و بوژانەوەی دۆخە نەخوازراوەکان.

بە گشتی ئەم لێکۆڵینەوەیە بەو ئەنجامە دەگات کە هەرەوەزی، نەک تەنیا لایەنێکی گرنگی میراتی کولتووری کوردە، بەڵکو نوێنەرایەتی مۆدێلێکی پراکتیکی خۆڕاگری کۆمەڵگاشی کردووە. ئەزموونی گوندی ڕوست، ئەوە نیشان دەدات، کە چۆن دامەزراوە کۆمەڵایەتییە ناوخۆییەکان دەتوانن قەرەبووی توانای سنوورداری حکومەت بکەنەوە و بەشداری بکەن لە ئاوەدانکردنەوەی بەردەوام لە ڕێگەی بەشداریکردنی بەکۆمەڵەوە.

ناتوانین ئەو ڕاستیە پشت گوێ بخەین کە لە کاری هەرەوەزی هەر زووکەسانی ئەزموندار و بەهێز و خاوەن ڕاوێژپێکراوبەدیار دەکەوتن، ئافرەتانیش لەو بازنەیە دەرئەچن، کە تەنها کار و پیشەی ماڵ وەک تەوقێک بێت لە ملیان بەڵکوو (پزیشکی،پیشەسازی گۆڕین،هاڕین، ڕستن و چنین) بەدەست و بازووی ئافرەتان بووە. بۆمان دەردەکەوێ لەکاری هەرەوەزیدا پلان و دیدی جیا جیا لەکارەکان سەرهەڵدەدەن و پەسەندەکەیان گروی سەرکەوتن دەباتەوە و ئایدیایەکی تاک ڕەوی ڕەها لەکاری هەرەوەزیدا بەدی ناکرێت. کاری هەرەوەزی لەنێو پەند و ئیدیۆم و داستان و هونەری کوردیش ڕەنگی داوەتەوە و چەندین جۆری حەیران و لاوک و بەستە و گۆرانی تایبەت کراون بە کارە هەرەوەزییەکان .

ڕاسپاردەکان(پێشنیارەکان)

بە پشتبەستن بە دەرئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە، ئەم پێشنیارانە پێشنیار دەکەین بۆ حکومەتی کوردی ودام ودەزگا پەیوەندیدارەکانی کەرتەکانی وەبەرهێنان:

- **بەڵگەنامەکردن وپاراستن:** پێویستە دامەزراوە حکومییەکان و زانکۆکان و ڕێکخراوە ڕۆشنبیرییەکان پێش ئەوەی زانستی نەریتی لەدەست بچێت، هەرەوەزی وەک توخمێکی گرنگی میراتی نامەعنەوی کولتووری کورد بەڵگەدار بکەن.
- **گەشەپێدانی کۆمەڵگا:** حکومەتە خۆجێیەکان و ڕێکخراوەکانی گەشەپێدان پێویستە بنەماکانی هەرەوەزی لە بەرنامەکانی گەشەپێدانی گوندەکاندا تێکەڵ بکەن بە هاندانی بەشداری کۆمەڵگا لە ژێرخانی، پاراستنی ژینگە و پرۆژە کشتوکاڵییەکان.
- **بەرنامەی پەروەردەیی:** زانکۆ و قوتابخانەکان پێویستە سیستەمی هاریکاری نەریتی کوردی لە نێویشیاندا هەرەوەزی لە ناو پرۆگرامەکانی پەیوەندار بەکۆمەڵناسی و مرۆڤناسی و مێژوو و گەشەپێدان لە گوندەکاندا بگرێتەبەر.
- **پشتگیری لە کۆمەڵگا گوندنشینەکان:** سیاسەتەکانی گەشەپێدان پێویستە سەرمایەی کۆمەڵایەتی ناوخۆیی بەهێز بکەن لە ڕێگەی ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان، هاوبەشییە کشتوکاڵییەکان وکۆمەڵە خۆبەخشییەکان کە هاندەری کردەوەی بەکۆمەڵن.
- **بەشداری ژنان:** پێویستە بەرنامەکانی داهاتووی گەشەپێدانی گوندەکان دان بە بەشداری بەرچاوی ژنان لە هاوکاری و ئاوەدانکردنەوەی کۆمەڵگادا بنێن و پشتگیری بکەن.
- **بەشداریکردنی گەنجان:** پێویستە بەرنامەکان هانی گەنجان بدەن بۆ بەشداریکردن لە کاری کۆمەڵایەتی خۆبەخشانە بۆ دڵنیابوون لە بەردەوامی پراکتیزە هاوبەشە تەقلیدییەکان لە هەمان کاتدا دەرفەتی گونجاندنیان لەگەڵ بارودۆخی کۆمەڵایەتی هاوچەرخدا بۆ برەخسێت.
- **لێکۆڵینەوەی زیاتر:** لە لێکۆڵینەوەکانی داهاتوو پێویستە هەرەوەزی لە گوندی ڕوست بەراورد بکرێن لەگەڵ سیستەمی هاوشێوەی گوندەکانی دیکەی کوردی بۆ دەستنیشانکردنی لێکچوون وجیاوازییە ناوچەییەکان. هەروەها لێکۆڵینەوە بەراوردکارییەکان دەتوانن گۆڕانکارییەکانی هەرەوەزی لە دوای ساڵی ٢٠٠٣ و پەیوەندییەکانی لەگەڵ سیاسەتەکانی گەشەپێدانی گوندنشینی مۆدێرن دەست نیشان بکەن.
- **یەکخستنی سیاسەت:** دارێژەرانی سیاسەت لە هەرێمی کوردستان پێویستە سیستەمی ڕەسەنی کردەوەی بەکۆمەڵ(هەرەوەزی)، وەک سەرچاوەیەکی بەنرخ بۆ ئاوەدانکردنەوەی دوای ململانێ و بەرپەرچدانەوەی کارەسات و گەشەپێدانی بەردەوامی گوندەکان بناسێن، نەک تەنها پشت بە هاوکاری دەرەکی ببەستن کە ئەمەش وا دەکات دەستی کاری خۆماڵی زیاد بکات و چیتر گەنجەکانمان بێ کار نەبن لەکاتی تەواوکردنی خوێندنیان یاخود دەبێتە هۆکاری دەرکەوتنی کارامەی کاری گەنجەکانمان لەکاتی کارکردنی بەکۆمەڵدا.

- سەرەرای هەموو ئەو پێشنیارانەی خستمانە روو توێژینەوە لەم بوارانەدا دەبێتە تۆمارکردنی مێژووی زارەکیی پیرانی گوند. لەگەڵ دروستکردنی ئەرشیفی دەنگی و ڤیدیۆیی. فێرکردنی ئەم نەریتە واتە هەرەوەزی وە ڕۆحیەتێک لە کەرتی پەروەردەو لە قوتابخانەکانەوە هەنگاوی بۆ بندرێت.

فەرهەنگۆکی دۆڵی ڕوست

- نیر: دارێکی دوو مەتریە لە داری بی، دەخرێتە سەری هەردوو گاجووتەکە .
- ئامورر: یەکێکە لە دوو پارچە گەورەکانی ئامرازی (جۆتکردن) لە کوردستاندا، ئەم ئامرازە لەدارێکی درێژی ڕاست پێکهاتووە .
- هەوجاڕ: ئامرازێکی تایبەتە بۆ کێڵانی زەوی بەکارهاتووە ئەم ئامێرە تەواو کوردانە ودەستکردی کوردە لەپێش پەیدابوونی تەراکتۆردا بە هەوجاڕ زەوی کێڵراوە بە گا ڕاکێشراوە .
- مژانە: دارێکی دوو مەتریە، دەکرێت بە نیرەکەوە گاسنەکەی پێ ڕادەکێشرێت .
- گاسن یان(دەمەگاسن): تەنها ئەم بەشەی هەوجاڕی ئاسنە و ئیتر بەشەکانی تری دارە .
- بانملە: دوو لولە موشەمای پڕ لە پوشە دەخرێتە سەر ملی گاجووتەکان .
- جۆتەگا: ئەو (گا)یەی جۆتی پێ دەکرێت پێی دەڵێن (گاجووت) .
- دارکراوە: ئەو دارەی لە کونی لای سەرەوەی نیرەکە شۆڕ دەکرێتەوە هەتا نیرەکە لەسەر ملی گایەکە قایم بکات .
- بەنکراوە: لەلای کۆتایی (دارکراوە) کە پارچەیەکی پێوەیە بۆ توندکردنی لای دارکراوەکان کۆپەلان .
- کۆپەران: جەواڵ یان تەلیسێکی پڕ لە کایە لەسەر پشتی گایەکان دادەنێن تا پشتیان بریندار نەبێت .
- دارجۆت: ئامرازێکە بۆ گاجۆت لێخوڕین بەکاردێت .
- زەنگۆڵە: زەنگێکی بچووکە بەملی ئاژەڵانیەوە دەکەن .
- چارچۆپ،شپاڵۆک: ئامرازێکی تایبەت بەبەفر ماڵین بوو .

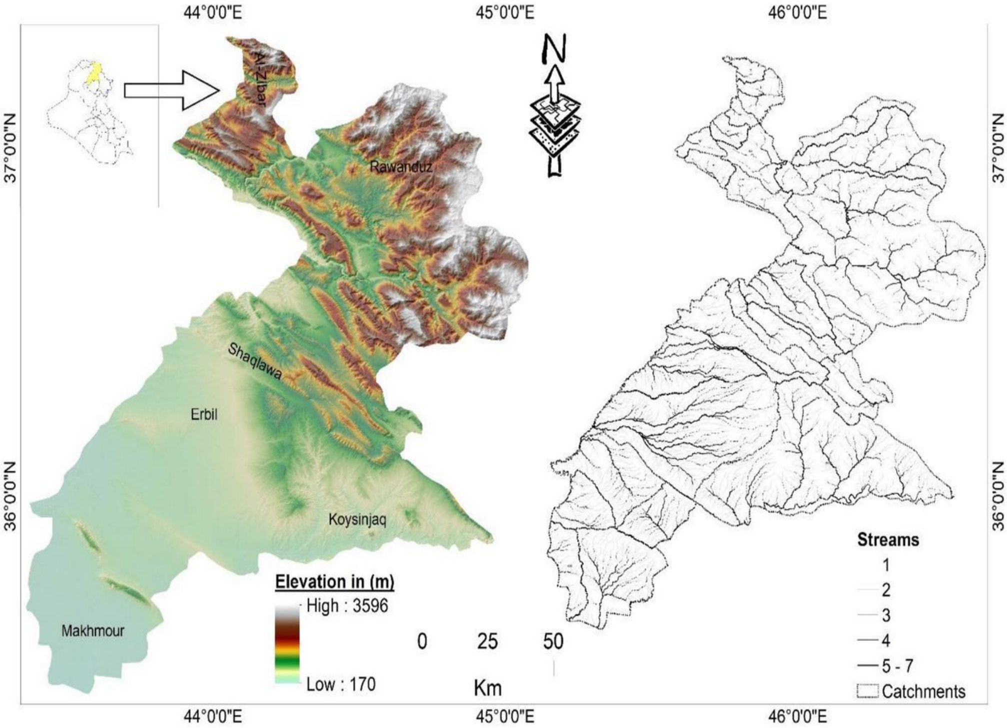

ئەم جۆرە نەخشەیە بۆ شیکردنەوەی: شاخ و گردەکان، ڕووبار و کانییەکان، کێڵگە و زەوییە
کشتوکاڵییەکان، کاریگەری ژینگە لەسەر هەرەوەزی

خطأ!

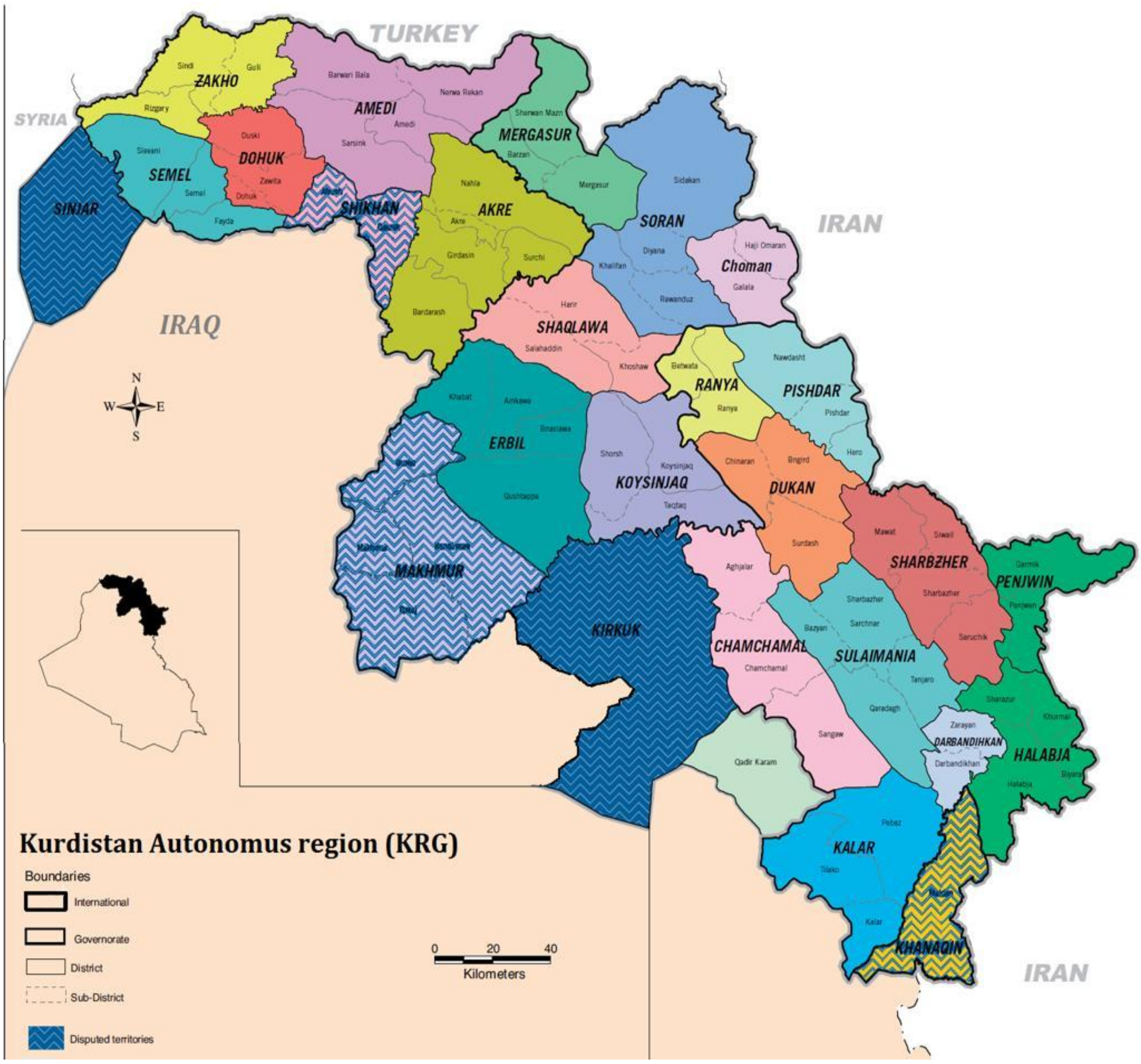

ئەم نەخشەیە شوێنی پارێزگا، قەزا و ناحیە پیشان دەدات و شوێنی گوندی ڕوست لە چوارچێوەی ناوچەکە دیاری دەکات.

خطأ!

Figure A.1. Historical rural life in Kurdish villages during the late twentieth century. Source: Archive (cite the specific archive or photographer).

خطأ!

خطأ!

Figure A.3. Traditional agricultural practices in the Kurdistan Region.
Source: Archive.

خطأ!

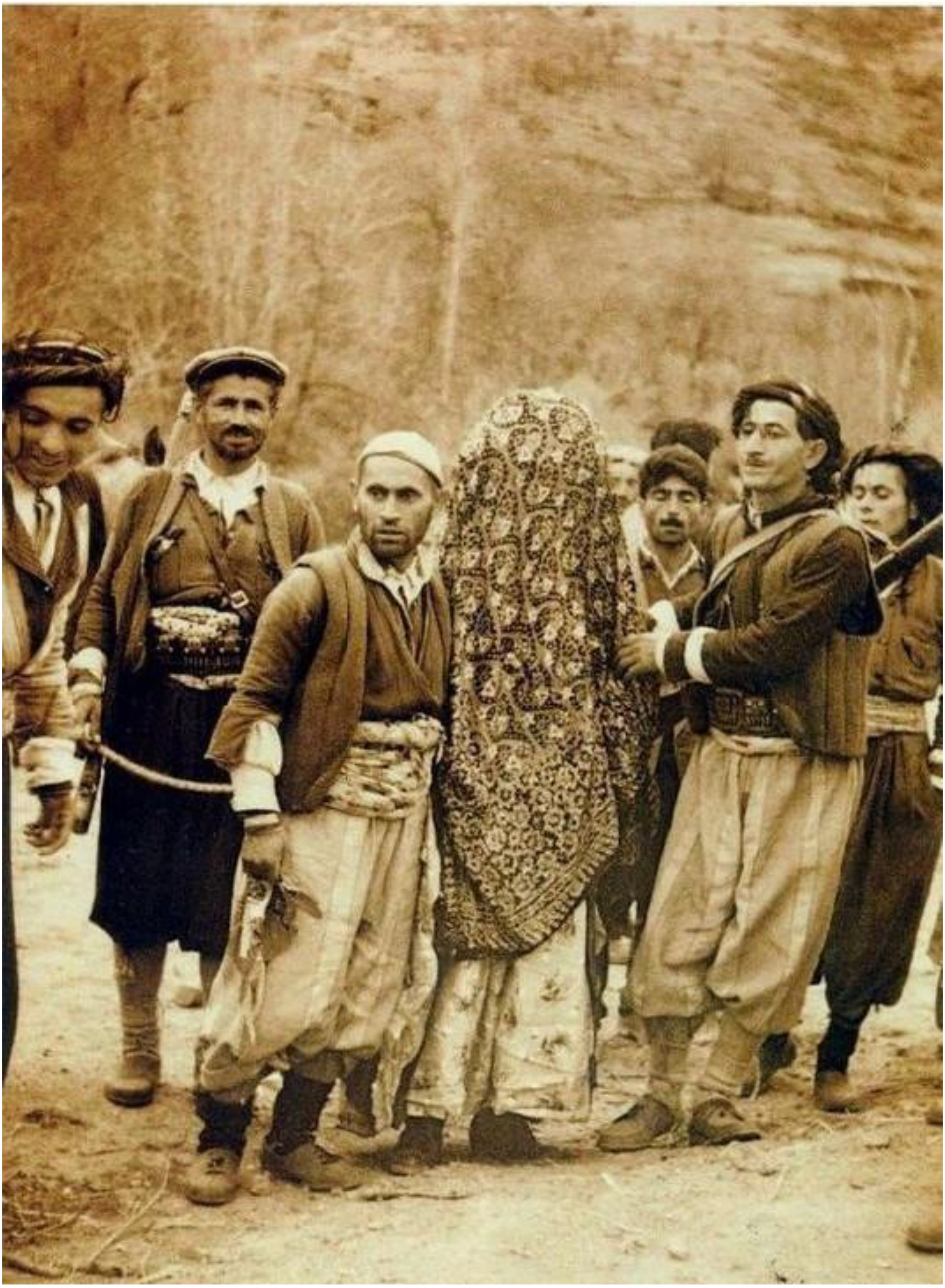

خطأ!

خطأ!

Figure A.5. Community cooperation and social life in Kurdish villages.
Source: Archive.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە کوردییەکان

ئەلف: سەرچاوە کوردییەکان کتێبەکان

١. حوسێن، محمد خەلیل (١٩٩٨)، بزوتنەوەی هەرەوەزی لە هەرێمی کوردستان، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر
٢. کۆمەڵە مامۆستایەکی زانکۆ (١٩٩٨)، جوگرافیای هەرێمی کوردستان عێراق، کتێبی سەنتەری برایەتی (٣)، هەولێر.
٣. ڕوستی، نادر (٢٠٠٧)، گوندی کوردی و گۆڕان لەپیشەدا (گوندی ڕوست وەک نموونە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
٤. ڕەشاش، حەمید (٢٠١١)، ژیانی کوردەواری، چاپخانەی هاشم، هەولێر.
5. تۆمابوا (١٩٧٩)، ژیانی کوردەواری، ب.ش.چ.
6. گوندەژۆری، إسماعیل (٢٠٠٩)، گوندەژۆر لەسەدەی چواردەهەمدا تا سەدەی بیست و یەک، چاپی یەکەم، چاپخانەی ماردین.

ب: گۆڤارە کوردییەکان

١. ڕوستی، نادر (٢٠٠٥)، ڕوست لەنێوان ژمارەیەکی دەوڵەمەند و گەشتو گوزاردا، گۆڤاری مێرگ، گۆڤارێکی مانگانەیە، ژمارە (٧).

دووەم: سەرچاوە عەرەبیەکان

٧. العزاوي، عباس (١٩٤٧)، عشائر العراق، ج١، مطبعة المعارف بغداد .

سێیەم: سەرچاوە ئینگلیزییەکان

1. Bourdieu, P. (1986) ‘The Forms of Capital’. In: Richardson, J.G. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
2. Coleman, J.S. (1988) ‘Social Capital in the Creation of Human Capital’, *American Journal of Sociology*, 94(Suppl.).
3. Durkheim, É. (1893/1984) *The Division of Labour in Society*. Translated by W.D. Halls. London: Macmillan.
4. Bruinessen, M. van (1992) *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*. London: Zed Books.
5. Tönnies, F. (1957 [1887]) *Community and Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. East Lansing: Michigan State University Press.
6. Olson, M. (1965) *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, MAMA: Harvard University Press.

7. Lerner, D. (1958) *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Glencoe, IL: Free press. Press.
8. Putnam, R.D. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
9. Flora, C.B. and Flora, J.L. (2013) *Rural Communities: Legacy and Change*. 4th edn. Boulder, CO: Westview Press
10. Scott, J.C. (1976) *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven, CT: Yale University Press.
11. Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Barth, F. (1953) *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan*. Oslo: Universitetets Etnografiske Museum.
13. McDowall, D. (2004) *A Modern History of the Kurds*. 3rd edn. London: I.B. Tauris.
14. Bruinessen, M. van (1992) *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*. London: Zed Book.

چوارەم: چاوپێکەوتنەکان

١. عبدالله، خالید یونس، لەدایکبووی (١٩٧٩) بەرزێوە، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/٢١ .
٢. عبدالله، خالید محسومة، لەدایکبووی (١٩٨١) بەرزێوە، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٨ .
٣. أحمد، ڕەسول صەبری، لەدایکبووی (١٩٧٧) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٦ .
٤. عوسمان، حسێن عومەر، لەدایکبووی (١٩٤٥) سۆران،ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/٢١ .
٥. یوسف، إسماعیل مەلیحە، لەدایکبووی (١٩٧١) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٨
٦. ڕەشید، سەعید ئامینە، لەدایکبووی (١٩٤٧) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١٠/١١ .
٧. مصطفی، عبدالله سعید، لەدایکبووی (١٩٦٥) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٨ .
٨. إسماعیل، قادر عامر، لەدایکبووی (١٩٧٥)، سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٥ .
٩. ڕەزاق، حوسێن زێڕن، لەدایکبووی (١٩٤٩) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١٠/١٦
١٠. علی، عبدالرحمان ئەنوەر، لەدایکبووی (١٩٥٦)، گوندی ڕوست، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/٢٥ .
١١.حسن، عبدالله معروف، لەدایکبووی (١٩٦٣) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١٠/١٦ .
١٢.حمدامین، عوسمان ڕەمەزان، لەدایکبووی (١٩٧٧) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٩ .
١٣.حوسێن، مەلا نیعمت، لەدایکبووی (١٩٦٣) سمیلان، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/٢٥.
١٤.سولێمان عبدالله سولێمان، لەدایکبووی (١٩٥٨) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/٢٩.

مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية ٢٠٢٦ المجلد ١٦/ العدد ٨

١٥.مصطفى، عەبابەکر حسێن، لەدایکبووی (١٩٥١) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٤/٢/٢٦.
١٦.میرەکە، خەلیفە وەسمان، لەدایکبووی (١٩٤٩) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٤
١٧.حوسێن، ئاغا نادر، لەدایکبووی (١٩٦٩) هەولێر، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/٩/١٧ .
١٨.أحمد، مەلا زوبێر، لەدایکبووی (١٩٧٢) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/٩/١٦.
١٩.رسول، عبدالله عومەر، لەدایکبووی (١٩٥٨) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٥ .
٢٠.مصطفى، عبدالله خالید، لەدایکبووی (١٩٦٣) بەرزێوە، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٧.
٢١.باپیر، حمد عومەر، لەدایکبووی (١٩٥٢) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١١/١٥ .
٢٢.محمدامین، خدر سعدالله، لەدایکبووی (١٩٨٠) سۆران، ڕۆژی چاوپێکەوتن ٢٠٢٣/١٠/٢٥.
٢٣.عومەر عبدالله، سۆران، ١٥-١١-٢٠٢٣.

List of sources

First: Kurdish sources

A: Kurdish Sources Books

.1Hussein, Mohammed Khalil (1998), Harwazi Movement in the Kurdistan Region, Hawsar Printing House, Erbil

.2Komala Mamosteki Zanko (1998), Geography of the Kurdistan Region of Iraq, Brotherhood Center Book (3), Erbil.

.3Rusti, Nader (2007), Kurdish Village and Change in Profession (Rusti Village as an Example), 1st Edition, Aras Printing House, Erbil.

.4Rashash, Hamid (2011), Kurdish Life, Hashim Printing House, Erbil.

.5Tomabua (1979), Kurdish Life, B.S.C.

.6Gundezhor, Ismail (2009), Gundezhor in the Fourteenth Century to the Twenty-First Century, 1st Edition, Mardin Printing House.

B: Kurdish magazines

.1Rusti, Nader (2005), Rusti between a rich and tourist number, Merg Magazine, a monthly magazine, No. (7.(

Second, the Arabic sources

.7Al-Azawi, Abbas (1947), Tribes of Iraq, Vol. 1, Baghdad Knowledge Printing House.

Third, English sources

.1Bourdieu, P. (1986). In: Richardson , J.G. (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press.

.2Coleman, J.S. (1988) 'Social Capital in the Creation of Human Capital', American Journal of Sociology, 94(Suppl.(.

.3Durkheim, É. (1893/1984) The Division of Labor in Society. Translated by W.D. Halls. London: Macmillan.

.4Bruinessen, M. van (1992) Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan. London: Zed Books.

.5Tönnies, F. (1957 [1887]) Community and Society. East Lansing: Michigan State University Press.

http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.101.2.213 Olson, M. (1965). Cambridge, MAMA: Harvard University Press.

.7Lerner, D. (1958) The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East. Glencoe, IL: Free Press. Press.

.8Putnam, R.D. (1999). (1993) Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press.

.9Flora, C.B. and Flora, J.L. (2013) Rural Communities: Legacy and Change. 4th edn. Boulder, CO: Westview Press

.10Scott , J.C. . (1976) The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. New Haven, CT: Yale University Press.

.11Ostrom, E. (1990) Governing the Commons. Cambridge: Cambridge University Press.

http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.128.1.12 Barth, F. (1953). Oslo: University Ethnographic Museum.

http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.133.1.13 McDowall, D. (2004). 3rd edn. London: I.B. Tauris.

.14Bruinessen, M. van (1992) Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan. London: Zed Book.

Fourth, the interviews

.1Abdullah, Khalid Younis, born in (1979) Barzewa, interview date 21/11/2
.2Abdullah, Khalid Mahsooma, born in (1981) Barzewa, interview date 18/11/2
.3Ahmad, Rasul Sabri, born in (1977) Soran, interview date 16/11/2
.4Osman, Hussein Omar, born in (1945) Soran, interview date 21/11/2
.5Yousef, Ismail Maliha, born in (1971) Soran, interview date 18/11/2
.6Rashid, Saeed Amina, born in (1947) Soran, interview date 11/10/2
.7Mustafa, Abdullah Saeed, born in (1965) Soran, interview date 18/11/2
.8Ismail, Qadir Amer, born in (1975), Soran, interview date 15/11/2
.9Razaq, Hussein Zern, born in (1949) Soran, interview date 16/10/2
.10Ali, Abdulrahman Anwar, born in (1956), Rust village, interview date 25/11/2
.11Hassan, Abdullah Marouf, born in (1963) Soran, interview date 16/10/2
.12Hamdamin, Osman Ramazan, born in (1977) Soran, interview date 19/11/2
.13Hussein, Mullah Ni'mat, born in (1963) Smilan, interview date 25/11/2
.14Sulaiman Abdullah Sulaiman, born in (1958) Soran, interview date 29/11/2
.15Mustafa, Ababakr Hussein, born in (1951) Soran, interview date 26/2/2
.16Mirka, Khalifa Wasman, born in (1949) Soran, interview date 14/11/2
.17Hussein, Agha Nader, born in (1969) Erbil, interview date 17/9/2
.18Ahmad, Mullah Zuber, born in (1972) Soran, interview date 16/9/2
.19Rasul, Abdullah Omar, born in (1958) Soran, interview date 15/11/2
.20Mustafa, Abdullah Khalid, born in (1963) Barzewa, interview date 17/11/2
.21Grandfather, Hamad Omar, born in (1952) Soran, interview date 15/11/2
.22Mohammed Amin, Khadr Saadallah, born in (1980) Soran, interview date 25/10/2
.23Omar Abdullah, Soran, 15-11-2